

Kto žije v kohabitáciách na Slovensku? Intenzita vytvárania a charakteristiky kohabitujúcich osôb podľa výsledkov Sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011¹

Roman Džambazovič² – Branislav Šprocha³

Katedra sociológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Centrum spoločenských a psychologických vied SAV

Who Lives in Cohabitations in Slovakia? The Intensity of Formation and Characteristics of Cohabiting Persons According to the Population and Housing Census 2011.

The study identifies main characteristics of cohabitations by analyzing population and housing census from 2011. The results of the analysis confirmed existing differences in the structure and intensity of formation of cohabitations, depending on marital status, educational attainment, ethnicity, religion, place of residence, present and the number of births. Unmarried cohabitations in Slovakia are heterogeneous forms of partnerships and we can find them in different periods of life paths of individuals.

Sociológia 2017, Vol. 49 (No. 4: 369-404)

Key words: *cohabitation; cohabiting persons; intensity of formation; Slovakia; census 2011*

Úvod

Úloha a význam nezosobášeného spolužitia v rodinných systémoch je síce naprieč jednotlivými krajinami rozdielna, no dostupné údaje jasne ukazujú, že kohabitácie⁴ sú v posledných desaťročiach neustále sa rozširujúcim fenoménom a stále populárnejším usporiadaním partnerského života. (Bumpass 1990; Cherlin 2004; Heuveline – Timberlake 2004; Kiernan 2002 a 2004a; Lesthaeghe – Neidert 2006; Perelli-Harris – Lyons-Amos 2015; Seltzer 2000; van de Kaa 1987) Ide o súčasť širšieho procesu diferenciacie rodinných foriem a vzorcov partnerstva, ktorého začiatky sa datujú do druhej polovice 60. rokov minulého storočia. Rozšírenosť kohabitácií a ich celkový nárast u každej ďalšej vekovej kohorty je dobre zdokumentovaným javom nielen v krajinách severnej či západnej Európy, severnej Ameriky, niektorých štátoch Ázie, ale i v krajinách južnej, strednej a východnej Európy. (Kennedy – Bumpass 2008; Kiernan 2004b; Kreidl – Štípková 2012; Perelli-Harris et al. 2012; Raymo et al. 2009; Sobotka – Toulemon 2008; Yu – Xie 2015) Slovensko nie je výnimkou.

¹ Štúdiá vznikla v rámci riešenia projektov VEGA č. 1/0062/15 „Životné šance sociálnych aktérov v kontexte spoločenského vývoja na Slovensku“ a VEGA č. 2/0057/17 „Najvyššie dosiahnuté vzdelanie a jeho vplyv na transformujúce sa rodinné a reprodukčné správanie žien na Slovensku“.

² Korešpondencia: Mgr. Roman Džambazovič, PhD., Katedra sociológie, Filozofická fakulta UK v Bratislave, Gondova 2, 814 99 Bratislava, Slovenská republika. E-mail: roman.dzambazovic@uniba.sk

³ Korešpondencia: RNDr. Branislav Šprocha, PhD., Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Šancova 56, 811 05 Bratislava, Slovenská republika. E-mail: branislav.sprocha@gmail.com

⁴ Pojmy nezosobášené spolužitie, faktické manželstvo a kohabitácia budeme využívať ako synonymá.

O náraste obľuby nezosobášeného spolužitia vo všeobecnosti môže do určitej miery svedčiť takmer štvornásobný nárast početnosti tzv. faktických manželstiev v intercenzovom období 1980 až 2011. V poslednom sčítaní už vzťah druh – družka deklarovalo viac ako 89 tisíc párov⁵.

Zvyšovanie počtu a zmeny vo vnútornej štruktúre kohabitantov sú jedným z dôležitých a v prípade Slovenska historicky jedinečných transformačných zmien rodinného a partnerského správania. V podstate až do konca 80. rokov 20. storočia môžeme hovoriť o takmer univerzálnej životnej skúsenosti, nakoľko skorý sobáš bol štandardným prechodom v životných dráhach väčšiny obyvateľov a podiel trvalo slobodných osôb na konci reprodukčného veku bol veľmi nízky. (Džambazovič 2015; Šprocha 2016) Centrálna riadená regulácia ekonomického vývoja, populačnej a rodinnej politiky sa pretavila v unifikovaný demografický vývoj na makroúrovni a na štandardizované a homogenizované životné dráhy na mikroúrovni. Nastolenie totalitných režimov nielen na Slovensku, ale aj v ostatných krajinách strednej a východnej Európy, malo významný dopad na životné podmienky jednotlivých populácií a podstatne ovplyvnilo aj reprodukčné a rodinné správanie. Práve s odlišným politickým usporiadaním a jeho dôsledkami, primárne so špecifickým socialistickým kontextom v oblasti politik zamestnanosti, podpory rodiny a celkovej spoločenskej klímy, je spájaný neskorší začiatok zmien reprodukčných a rodinných stratégií na Slovensku, ako tomu bolo v krajinách na západ od bývalej „železnej opony“. (Džambazovič 2015; Potančoková 2013; Vaňo a kol. 2001) Rychtaříková (1994) definuje dva základné faktory, ktoré do konca 80. rokov minulého storočia pôsobili proti širšiemu rozšíreniu kohabitácií u mladých ľudí. Predovšetkým v mestskom prostredí to bola nedostupnosť bytov ako jeden z primárnych predpokladov rezidenčného osamostatnenia sa mladých dvojíc. Súčasne sa vytvoril celý komplex opatrení preferujúcich manželské zväzky, a naopak znevýhodňujúcich slobodných. V kontexte toho sa vyprofiloval druhý dôležitý faktor, ktorým boli skôr negatívne postoje obyvateľstva ku kohabitáciám mladých ľudí a ich prípadnej realizovanej reprodukčii. Populačná klíma nepriala rozširovaniu nezosobášených spolužití mladých ľudí. Nepriamo o tom svedčí jednak veľmi nízky podiel detí narodených mimo manželstva, ale predovšetkým vysoké zastúpenie predmanželských koncepcií ako výsledok veľkej snahy mladých slobodných žien vstúpiť do manželstva ešte pred narodením prvého dieťaťa. (Šprocha – Majo 2016) Aj preto boli faktické manželstvá pomerne často využívanou formou párového spolužitia skôr u starších osôb, najčastejšie rozvedených, prípadne ovdovených. Problém rezidenčnej samostatnosti u nich už nebol tak vypuklý a voľba kohabitácie mohla byť podporená aj negatívnou skúsenosťou

⁵ Počet párov žijúcich vo faktických manželstvách sa pohyboval podľa výsledkov sčítaní 1980, 1991 a 2001 v rozpätí 21-31 tisíc.

s predchádzajúcim životom v manželskom zväzku. Okrem toho najmä u ovdovených je možné predpokladať aj určitú finančnú motiváciu spojenú s poberaním vdovského, čo by vstup do ďalšieho manželstva znemožnil.

Koniec 80. a začiatok 90. rokov minulého storočia priniesol pomerne dramatickú a dynamickú sa presadzujúcu premenu rodinného správania. Diskontinuita vonkajších podmienok v úzkom prepojení s normatívnymi posunmi a transformáciou sociálnej politiky spôsobili, že unifikovaný, široko aplikovaný a pomerne stabilný model reprodukčného a rodinného správania z obdobia socializmu nenašiel v transformujúcej sa spoločnosti širšie uplatnenie a u mladých generácií (narodených približne od začiatku 70. rokov) postupne došlo a dochádza k jeho výraznej premene. (Šprocha 2013) Práve do tohto obdobia niektorí autori (napr. Možný – Rabušic 1992; Thornton – Philipov 2009) datujú signifikantný nárast nezosobášených spolužití, ako aj zníženie podielu kohabitácií transformujúcich sa do manželstva v krajinách bývalého východného bloku. Zmeny sú identifikované nielen v samotnom správaní, ale aj v názoroch slovenskej verejnosti na rôzne oblasti rodinného, sexuálneho a partnerského správania. (Hofreiter et al. 2012; Kusá – Tížik 2009; Rabušic – Chromková Manea 2012; Výrost 2011) Postupne dochádza k výrazným a substantívnym zmenám, odzrkadľujúcim sa napríklad vo zvýšenej tolerancii k iným ako manželským formám partnerského spolužitia (nezosobášeným spolužitiam, LAT⁶), slobodnému rodičovstvu (materstvu), rozvodom, singlovstvu či registrovaným partnerstvám.

Okrem samotného nárastu počtu a intenzity formovania kohabitácií sa poukazuje aj na určité zmeny v štruktúre kohabitujúcich osôb na Slovensku. Analýzy starších sčítaní ukázali, že kohabitácie boli v období socializmu najviac rozšírené u starších (rozvedených, ovdovených) partnerov. (Např. Bartoňová 1984; Mládek – Širočková 2004; Pilinská a kol. 2005; Šprocha et al. 2014) Najčastejšie išlo o porozvodové (postmanželské) kohabitácie. Kohabitácie mladých partnerov boli skôr výnimkou, a ak k nim dochádzalo, bola to obyčajne iba krátka perióda pred sobášom a mala charakter snúbeneckého spolužitia s prvou vážnejšou známosťou, ktorá sa najčastejšie pretavila do manželstva⁷. (Bartoňová 1984) Mladé páry buď nemali žiadnu predchádzajúcu alebo iba minimálnu skúsenosť spoločného samostatného spolužitia pred sobášom. Išlo najčastejšie o určitý predstupeň manželstva. U väčšiny dvojíc totiž až manželstvo a narodenie dieťaťa umožnilo rezidenčné osamostatnenie partnerského páru. Zmeny rodinného a reprodukčného správania (pokles

⁶ Living Apart Together (LAT) – kohabitácia bez spoločnej domácnosti, „spolu ale každý zvlášť“ – môžeme považovať za jednu z nových podôb intímnych partnerských vzťahov a rodinných foriem, v ktorom partneri žijú v dvoch separátnych domácnostiach a majú odlišné miesto bydliska. (Levin 2004)

⁷ Údaj zo 70. rokov hovorí o tom, že približne polovica snúbencov uzavrela sobáš po známosti kratšej ako 1 rok. (Sedláček 1978) Podobné údaje uvádzajú aj Možný a Rabušic (1992) z výskumu mladých brnianskych párov realizovaného o desaťročie neskôr.

sobášnosti, jej odkladanie do vyššieho veku, nárast podielu nemanželských detí) stále evidentnejšie sa objavujúce od 90. rokov naznačujú otváranie priestoru pre rozširovanie kohabitácií medzi mladšími vekovými skupinami a slobodnými osobami ako prvej formy korezidenčného zväzku v porovnaní so spomínaným predchádzajúcim štandardom priameho vstupu do manželstva. (Kreidl – Štípková 2012; Rabušic 2001; Šťastná – Paloncyová 2011) Narastajúca rozvodovosť, nižšia miera opakovanej sobášnosti a väčšia krehkosť partnerských vzťahov vo všeobecnosti zas poukazuje na zvyšujúcu sa pravdepodobnosť utvárania nezosobášených spolužití vo vyššom veku.

Jednotlivé spoločnosti postupne prechádzajú niekoľkým fázami miery rozšírenia a akceptácie kohabitácií. (Kiernan 2002, 2004a,b) Jedná sa proces postupnej difúzie nového partnerského správania v populácii. Vo všeobecnosti sú v prvej fáze kohabitácie marginálnym javom, často vnímané ako inovatívny, prechodný, avantgardný či deviantný prejav správania, ktorý akceptuje iba minoritná časť populácie. Z uvedeného je zrejmé, že nové vzorce partnerského správania sa neobjavujú naraz v celej populácii, ale sú preferované len určitou úzkou skupinou priekopníkov (tzv. forerunners). Ide teda spočiatku o selektívny proces dotýkajúci sa vybraných sociálnych kategórií a skupín. (Rogers 2003) Keď prax nezosobášeného spolužitia ukáže svoju prítlačivosť, inovatívne správanie začne prenikať medzi stále väčšiu časť populácie, pričom prvotné faktory selektivity už prestávajú hrať determinujúcu a kľúčovú úlohu. (Bongaarts – Watkins 1996; Liefbroer – Dourleijn 2006) Kohabitácie sú prijímané ako „predohra“ k manželstvu, ako probačné obdobie, tzv. manželstvo na skúšku, v ktorom sa testuje sila vzťahu pred uzatvorením manželstva a sú väčšinou bezdetné. Postupná výraznejšia popularita a rozšírenosť kohabitácií znamená tiež stále výraznejšiu podobnosť kohabitujuúcich a manželských párov a vplýva na celkovú mieru spokojnosti kohabitantov s partnerstvom⁸. (Nazio – Saraceno 2013; Nock 1995; Pirani – Vignoli 2016; Skinner et al. 2002; Wiik et al. 2012) V prípade poslednej fázy sa kohabitácie reflektujú ako alternatíva k manželstvu a ako spolužitia, ktoré sú vhodným priestorom aj pre rodenie a výchovu detí, často podporené jej legislatívnym zrovnoprávnením s manželstvom. (Pozri bližšie Perelli-Harris – Sanchez Gassen 2012) Kohabitácia a manželstvo sa podľa Kiernan (2002) stávajú v tejto fáze rovnocenným ekvivalentom. Autorka poznamenáva, že ide o íverzibilný proces postupného šírenia a akceptácie kohabitácie, v ktorej dosiahnutie každej vyššej fázy znamená, že krok späť už nie je možný. Podrobná analýza charakteru a miery rozšírenia kohabitácií ukazuje, že jednotlivé krajiny, ich územné časti, ako aj rozdielne sociálne kategórie obyvateľstva sa nachádzajú v rôznych etapách

⁸ Rozdiel medzi nezosobášeným spolužitím a manželstvom, tzv. „cohabitation gap“, je pritom menej výrazný v krajinách, kde sú kohabitácie bežné a inštitucionalizované, než v krajinách, kde je tento typ zväzku stále len čiastočne rozptýlený a predstavuje okrajový jav. (Soons – Kalmijn 2009)

tolerancie, prijatia a interpretácie nemanželského spolužitia. (Heuveline – Timberlake 2004) Vo všeobecnosti teda platí, že vyššie zastúpenie kohabitujúcich partnerstiev nachádzame tam, kde je silnejšia hodnotová a legislatívna podpora ako i podpora v tradíciách pre nezosobášené spolužitie.

Primárnym cieľom príspevku bude nadviazať na niektoré predchádzajúce parciálne zistenia o charaktere kohabitácií a intenzite vytvárania neformálnych zväzkov na Slovensku. Zameriame sa primárne na identifikáciu charakteristických znakov kohabitujúcich osôb. Vzhľadom na výsledky analýz zo zahraničia a dostupné informácie, ktoré zaznamenáva posledné sčítanie, sledujeme príklon ku kohabitáciám u žien a mužov rôznych vekových kategórií a pokúsime sa prostredníctvom použitých analytických indikátorov zodpovedať na otázku, či existujú rozdiely vo formovaní kohabitácií v závislosti od rodinného stavu, dosiahnutého vzdelania, národnosti, náboženského vyznania a miesta bydliska kohabitantov. V zmysle výsledkov zahraničných analýz, ktoré budú konkretizované v neskorších častiach štúdie, sa pokúsime overiť hypotézu o častejšom príklone k neformálnym zväzkom u mladších slobodných jednotlivcov, osôb s nižším vzdelaním, osôb bez vyznania, s inou ako majoritnou (v našom prípade slovenskou) národnosťou, a tiež osôb žijúcich v mestskom prostredí, a to predovšetkým v najväčších mestách Slovenska. Okrem toho sa tiež zameriame na kohabitujúce ženy podľa počtu narodených detí, kde budeme predpokladať vyššiu mieru rozšírenosti kohabitáciu u žien s menším počtom detí.

Východiskovým zdrojom údajov o kohabitáciách a o sledovaných populačných štruktúrach kohabitantov bola primárna databáza z posledného sčítania obyvateľov, domov a bytov z roku 2011. (Ďalej SODB 2011) V rámci sčítania sa dlhodobo na Slovensku (od roku 1970) zisťujú údaje o tzv. faktických manželstvách a osobách v nich žijúcich. Svojou povahou ide o také súžitie dvoch vzájomne nezosobášených osôb, ktoré spoločne bývajú, hospodária a slobodne deklarujú vzťah druh – družka. Oproti predchádzajúcim sčítaniam však v roku 2011 došlo k jednej výraznej zmene v metodike vyčleňovania cenзовých domácností druhu a družky, čím sa predmetné údaje stali do značnej miery jedinečnými. Vypustila sa podmienka na rovnaké trvalé bydlisko kohabitantov, a preto sú v súbore kohabitujúcich zachytené aj také prípady, keď jeden z partnerov síce žil v spoločnej domácnosti, deklaroval daný vzťah k prednostovi, no do spracovania nebol zahrnutý práve z dôvodu iného trvalého bydliska. Vďaka tejto zmene sa podľa nášho názoru koncept faktických manželstiev viac priblížil k realite a umožňuje lepšie hodnotiť tú časť kohabitujúcich osôb, ktoré už spoločne bývajú v jednej domácnosti a svoj status v cene deklarovali. Aj napriek tomu je však zrejmé, že uvedený koncept zachytáva len určitú časť zo širokej škály rôznych typov partnerských nezosobášených spolužití. (Šprocha 2015) Rovnako je veľmi problematické

porovnávať získané výsledky z predchádzajúcimi sčítaniami, preto sa tejto skutočnosti budeme venovať len v takej miere, v akej si to vyžadujú ciele nášho príspevku.

K niektorým faktorom rozšírenia a charakteru kohabitácií na Slovensku

Diskusia príčin rastúceho počtu a meniacej sa štruktúry kohabitácií na Slovensku síce nie je hlavným cieľom nášho príspevku, ale bez základného pohľadu na túto problematiku by niektoré naše zistenia nebolo možné zasadiť do širšieho kontextu. V súvislosti s tým upozorňujeme čitateľa, že nejde o žiadny komplexný sumár všetkých možných faktorov, ale len náčrt niektorých s našimi cieľmi prepojených premenných. Ak by sme sa pokúsili o krátku inventarizáciu doterajších hlavných smerov uvažovania o príčinách nárastu rozšírenosti kohabitácií, môžeme identifikovať niekoľko „skupín“ vysvetlení. Okrem tých, ktoré sa zameriavajú na štrukturálne determinanty partnerského (sobášneho) trhu, resp. stav demografickej štruktúry, nachádzame vysvetlenia sústredujúce sa primárne na dve skupiny dôvodov: na zmeny hodnôt a preferencií súvisiace s rastúcim individualizmom, procesom sekularizácie a rozširujúcou sa rodovou rovnosťou na jednej strane, a na druhej strane na zmeny objektívnych (v prvom rade ekonomických) podmienok, sprevádzané napríklad nárastom celkovej neistoty a zmenami na trhu práce. Tieto makrospoločenské procesy majú determinujúci vplyv na individuálne životy a znamenajú dobrovoľný alebo nedobrovoľný odklad dlhodobých záväzkov (rodičovstva, sobáša) a preferenciu nezosobášeného spolužitia ako pragmatickej reakcie na vzniknutú situáciu. Ide tak o výraz individuálnej voľby a rozhodnutí či vyjednávania medzi partnermi, ako aj o výsledok pôsobenia sociálnej štruktúry, inštitúcií a noriem. Predpokladá sa ich diferencované pôsobenie u rôznych sociálno-ekonomických kategórií obyvateľstva, ako i odlišná miera vplyvu spomínaných faktorov v priebehu životnej dráhy jednotlivcov a vývoja našej spoločnosti. (Džambazovič 2015)

Okrem veku a pohlavia je najdôležitejším vnútorným štrukturálnym determinantom formovania kohabitácií rodinný stav. Vo všeobecnosti platí, že v reprodukčnom veku pripadajú do úvahy predovšetkým slobodné osoby a rozvedení. Keďže riziko úmrtia je v tomto veku už na Slovensku veľmi nízke (Šprocha – Majo 2016), ovdovenie nezohráva žiadnu väčšiu úlohu. Rovnako nie je možné očakávať zvýšenú intenzitu formovania kohabitácií osobami žijúcimi v manželstve. Preto jeden z najdôležitejších možných faktorov nárastu počtu kohabitujuúcich mladých osôb na Slovensku v posledných viac ako dvoch desaťročiach predstavuje výrazný pokles intenzity sobášnosti slobodných v reprodukčnom veku a tiež zmena časovania manželských a rodičovských štartov. Kým ešte do konca 80. rokov 20. storočia bol pre sobášne správanie typický veľmi skorý manželský debut spojený s následným skorým

rodičovstvom (priemerný vek pri prvom sobáši sa pohyboval približne na úrovni 25 rokov u mužov a 22 rokov u žien) a rovnako aj veľmi vysoká intenzita sobášnosti slobodných (podiel slobodných žien na konci reprodukčného obdobia bol nižší ako 10 % a podiel trvalo slobodných mužov sa pohyboval do 15 %), v súčasnosti sa priemerný vek pri prvom sobáši posunul až k hranici 32 rokov u mužov a nad 29 rokov u žien. (Bližšie pozri napr. Šprocha 2016) S časovaním a intenzitou sobášnosti následne úzko súvisí aj počet a podiel slobodných osôb. Podľa výsledkov sčítania z roku 1991 malo vo veku 30 rokov už takmer 80 % mužov nejakú skúsenosť so životom v manželstve, pričom u žien to bolo dokonca takmer 90 %. Posledné sčítanie z roku 2011 však ukázalo, že v tomto veku zostalo slobodných ešte 56 % mužov a takmer 40 % žien. Je zrejmé, že obdobie, ktoré mladý muž alebo žena prežijú z reprodukčného veku v slobodnom stave, sa čoraz viac predlžuje a týka sa čoraz väčšieho podielu osôb. Tým sa tiež početne zväčšuje populácia, u ktorej môžeme predpokladať častejší príklon k neformálnym partnerským vzťahom.

Druhým dôležitým vnútorným mechanizmom rastúceho počtu kohabitácií na Slovensku je rozvodovosť. Ako sme už uviedli, postmanželské kohabitácie rozvedených osôb predstavovali jednu z najpočetnejších skupín neformálnych párových vzťahov. Aj keď riziko rozvodu manželstva rastie na Slovensku dlhodobo, práve od začiatku 90. rokov došlo k výraznej dynamizácii tohto vývoja. Okrem rozvodovosti však počet rozvedených v populácii ovplyvňuje aj to, akú majú šancu tieto osoby na ďalší vstup do manželstva. Práve jej pokles spoločne s vysokou rozvodovosťou prispievajú k zväčšovaniu kontingentu rozvedených. Potvrdili to aj výsledky censov, v ktorých sa medzi rokom 1991 a 2011 počet a podiel rozvedených osôb v reprodukčnom veku viac ako zdvojnásobil. U mužov predstavujú 7 % a u žien tvoria 9 %. Maximálne zastúpenie však nachádzame až v druhej polovici reprodukčného veku, kedy rozvedení muži predstavujú viac ako 15 % a ženy dokonca viac ako 17 %.

Môžeme konštatovať, že v slovenskej spoločnosti sa so znižujúcou sobášnosťou, odkladaním rodičovstva a manželstva do neskoršieho veku, ako i s narastajúcou rozvodovosťou utvára stále väčší priestor v životných dráhach jednotlivcov, umožňujúci vybrať si z rôznych podôb partnerského spolužitia. Mnohé zistenia aj z krajín východnej a strednej Európy poukazujú na deštandardizáciu a nárast heterogenity rodinných a partnerských dráh vo všeobecnosti. (Bartošová – Pakosta – Fučík 2012; Džambazovič 2015; Fučík – Chromková Manea a kol. 2014; Hasmanová Marhánková 2012; Hašková (ed.) 2014; Chaloupková (ed.) 2010; Potančoková 2013; Sobotka 2003) Zvyšuje sa variabilita rodinného usporiadania a rozvoľňuje sa vzájomná previazanosť poradia rodinných (a životných) prechodov, ich načasovanie a oslabujú sa očakávania s nimi spojené a ich záväznosť. Kohabitácie sú identifikované

v rôznych etapách života jednotlivcov, sú v nich odlišne vnímané a sú im pripisované rôzne významy, majú rôznorodý charakter (napr. krátko- či dlhodobý; predstupeň k manželstvu, alternatíva k manželstvu, variácia k singlovstvu) a sú spájané s rozdielnymi motívami. (Heuveline – Timberlake 2004; Manting 1996; Smock 2000) Nezosobášené spolužitia predstavujú veľmi diferencovanú a heterogénnu podobu partnerstiev, ktoré ponúkajú flexibilnejšie variácie partnerského zväzku, umožňujúce adaptáciu na zmeny v ďalších oblastiach života.

Podľa konceptu ready-willing-able (pozri bližšie Coale 1973; Lesthaeghe – Vanderhoeft 2001) je pre šírenie nových foriem reprodukčného správania jedným z nevyhnutných predpokladov akceptácia tohto správania v širšej spoločnosti. Dôležitým sa stáva efekt difúzie, ktorý poukazuje na skutočnosť, že čím je určitý jav rozšírenejší, tým so sebou nesie menšiu sociálnu stigmú a nižšiu mieru sankcionovania. Pri šírení nezosobášených spolužití to znamená, že voľba kohabitácie znamená slabší normatívny tlak voči potrebe formálneho potvrdenia vzťahu. Práve zmeny v normatívnom vnímaní môžu predstavovať ďalší z kľúčových faktorov zvyšujúceho sa počtu kohabitácií na Slovensku. Okrem iného tiež môžu výrazne podmieniť intenzitu formovania faktických manželstiev, teda častejší príklon k tomuto typu párového spolužitia v prípade, že spoločnosť sa k nemu nespráva odmietavo a toleruje ho. Analyzovať názory na kohabitácie, či dokonca ich vývoj a zmeny v čase, je v prípade slovenského prostredia veľmi komplikované. V podstate priamo sa problematike miery akceptácie kohabitácií venovali podľa našich poznatkov len dve zisťovania: Výskum európskych hodnôt 2008 (ďalej EVS 2008) a ISSP Slovensko 2012 (modul Rodina, práca a rodové roly). Aj napriek tomu, že boli použité rozdielne otázky (a teda ich nie je možné porovnávať)⁹, výsledky poukázali na v podstate ambivalentné vnímanie kohabitácií. Súhlasné stanovisko voči životu partnerov bez sobáša (odpovede úplne a skôr súhlasím) vyjadřilo v EVS 2008 len necelých 30 % respondentov a v ISSP Slovensko 2012 takmer 35 %. Opačný názor však proklamoval takmer rovnaký podiel opýtaných. Zvyšok predstavovali predovšetkým osoby, ktoré sa nevedeli prikloniť ani na jednu stranu. Dalo by sa povedať, že celková spoločenská klíma na Slovensku nie je s kohabitáciami a širším rozšírením kohabitácií plne stotožnená. Nezosobášené páry pravdepodobne nenachádzajú vo svojom okolí výraznejšiu podporu pre svoje rozhodnutie, no ani nečelia väčšiemu tlaku, aby svoje rozhodnutie zmenili. Dôležitým zistením je tiež pretrvávajúca (aj keď mierne sa znižujúca) dominancia nesúhlasných odpovedí na výrok o zastaranosti manželstva (z 86 %

⁹ V zisťovaní EVS 2008 mali respondenti odpovedať na otázku „Je to v poriadku, ak dvaja spolu žijú bez sobáša“ (škála odpovedí: úplne súhlasím, skôr súhlasím, ani súhlasím ani nesúhlasím, skôr nesúhlasím, nesúhlasím). V zisťovaní ISSP 2012 reflektovali na otázku: „Je v poriadku, ak pár žije spolu bez úmyslu uzavrieť manželstvo“ (možné odpovede: úplne súhlasím, skôr súhlasím ako nesúhlasím, rovnako súhlasím ako nesúhlasím, skôr nesúhlasím ako súhlasím, vôbec nesúhlasím, neviem posúdiť). Bližšie pozri na stránke Slovenského archívu sociálnych dát (SASD) http://sasd.sav.sk/sk/data_katalog.php.

v roku 1991 na 79 % v roku 2008)¹⁰. Slovenská spoločnosť vníma manželstvo ako inštitúciu, ktorá nestráca na svojej prítlačivosti. Podobne v ISSP Slovensko 2012 najčastejšie preferovanou odpoveďou na ideálny typ partnerského života v súčasnej situácii respondentov bolo manželstvo (viac ako 78 %)¹¹. Kohabitáciu zvolilo len približne 14 % opýtaných a LAT niečo viac ako 2 %. Treba tiež podotknúť, že výskum poukázal aj na vysokú hodnotu párového života, keďže len 0,5 % respondentov by chcelo žiť bez dlhodobého partnera. Pritom u opýtaných z najmladšej vekovej kohorty (do 25 rokov) boli kohabitácie (33 %) a LAT (8 %) častejšie reflektované ako ideálne typy partnerského života. Mladí ľudia majú výrazne odlišné názory aj v prípade ostatných vyššie spomínaných tém. Aj táto krátka analýza údajov poukazuje na postupný posun názorov, ktorý je evidentnejší u mladej generácie. Na ich správanie však pravdepodobne pôsobia aj ďalšie faktory, ako napríklad vysoká miera religiozity, narastajúce ekonomické nerovnosti, ktoré „tlmia“ účinky modernizačných a globalizačných trendov v slovenskej spoločnosti. V spojitosti s problematikou noriem a postojov je však tiež potrebné upozorniť, že tieto sú síce vnímané ako socio-kultúrne regulátory určitého správania, no nemusia ho priamočiaro determinovať. Proklamovanie tolerantného názoru voči netradičným formám rodinného a partnerského usporiadania ešte neznamená, že konkrétne správanie bude konzistentné s názormi a bude netradičné. (Inglehart 1997)

Dôležité z pohľadu miery rozšírenia kohabitácií sú aj štrukturálne faktory. Platí, že nové formy správania sú prijímané rýchlejšie v prípadoch, keď osoby majú potrebné životné šance k ich dosiahnutiu a majú z nich určité benefity ekonomického, sociálneho, psychologického alebo iného charakteru. V prípade faktických manželstiev, predovšetkým u mladých ľudí, bola/je dlhodobým problémom dostupnosť bývania. Aj keď sa situácia najmä od začiatku tohto milénia postupne zlepšuje, výsledky posledného SODB 2011 stále hovoria o pomerne vysokom počte a podiele mladých osôb (približne 40 % muži, 25 % ženy), ktoré vo veku 30 rokov ešte žijú so svojimi rodičmi. Slovensko patrí medzi tie štáty EÚ, v ktorých je priemerný vek osamostatnenia sa od rodičovského domova jeden z najvyšších. (Pozri Džambazovič 2016) Neochota vytvárať vlastnú domácnosť môže prameniť nielen z ekonomických dôvodov – ťažkostí s dosiahnutím stabilného zamestnania, vysokej nezamestnanosti mladých ľudí či nedostupnosti (najmä finančnej) vhodného bývania – ale tiež upozorňuje aj na otázku kvality párových vzťahov, prípadne úplnú absenciu stabilného partnera, partnerky. Okrem toho sa spolužitie s rodičmi vníma ako forma podpory detí, ktorá im dovoľuje sporiť si na získanie vlastného bývania

¹⁰ Ide o súhlas/nesúhlas s výrokom položeným vo všetkých troch kolách výskumov EVS 1991, 1999, 2008 realizovaných na Slovensku: „Manželstvo je zastaraná inštitúcia“.

¹¹ Otázka znela: „Vo všeobecnosti, aký typ partnerského života považujete v súčasnosti za ideálny?“

a určitej časti mladých dospelých osôb tento stav môže plne vyhovovať. Odchod od rodičov je často spojený až so sobášom, či založením si vlastnej rodiny. Na druhej strane je to tiež odraz už spomínanej komplexnej premeny časovania, obsahu a následností prechodov k dospelosti. Z pohľadu ekonomickej výhodnosti kohabitácií je potrebné povedať, že kým v minulosti manželstvá mladých ľudí boli podporované celou radou opatrení, od začiatku 90. rokov bola väčšina z nich zrušená a štartovacia pozícia medzi manželmi a osobami žijúcimi v kohabitáciách je tak v podstate z tohto pohľadu rovnaká. O psychologických a sociálnych benefitoch je v prípade slovenského prostredia ťažké hovoriť, keďže neexistujú žiadne špecializované zisťovania, ktoré by sa tejto problematike systematicky venovali. Výnimkou sú len parciálne špecializované štúdie Tydlitátovej (2015a,b), založené na analýze rozhovorov s mladými nezosobášenými partnermi. Autorka zistila, že z psychologického hľadiska kohabitujúci partneri necítia uznanie v spoločnosti, reflektujú stigmatizáciu až dokonca sankcionovanie. Z tohto pohľadu naďalej na Slovensku verejne a právne uznávané manželstvá znamenajú zníženie pocitu neistoty ohľadne budúcnosti partnerstva, či nárast očakávaní o nutnej investícii do vzťahu viac ako v prípade partnerov žijúcich v nezosobášenom spoložití. (Nock 1995) Manželstvo pomáha legitimovať partnerstvo v sociálnom okolí partnerov. Je to uznávaná sociálna inštitúcia, potvrdená formálnym aktom, ktorá vymedzuje vzájomné práva a povinnosti partnerov, čo v prípade kohabitácie na Slovensku neplatí. Kohabitácie sú vnímané ako kvalitatívne iné a neúplné inštitúcie, nakoľko nezakladajú normatívne štandardy správania, nie sú zviazané s jasnými sociálnymi normami poskytujúcimi mustro, ako by sa mali kohabitujúci partneri správať. (Nock 1995) Manželské páry môžu očakávať sociálnu, materiálnu a emocionálnu podporu a pomoc od rodiny, priateľov, známych či miestnej komunity. (Eggebeen 2005; Cherlin 2004; Nazio – Saraceno 2013) Na individuálnej úrovni sa očakáva, že manželstvo prináša vyššiu úroveň spokojnosti partnerov. (Hamplová 2006; Musick – Bumpass 2012)

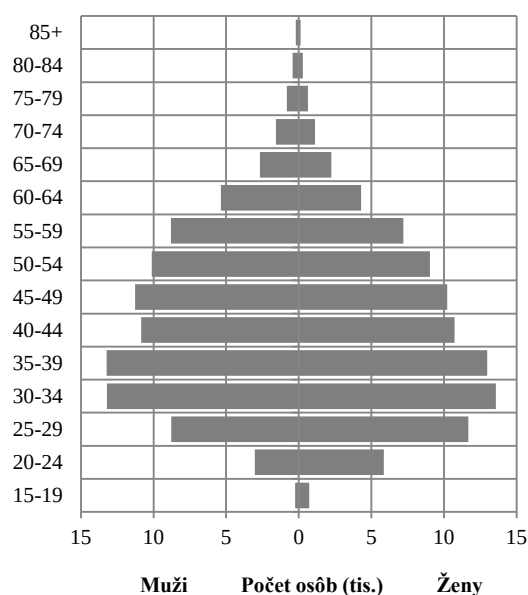
Charakteristika kohabitujúcich osôb a intenzita formovania kohabitácií na Slovensku

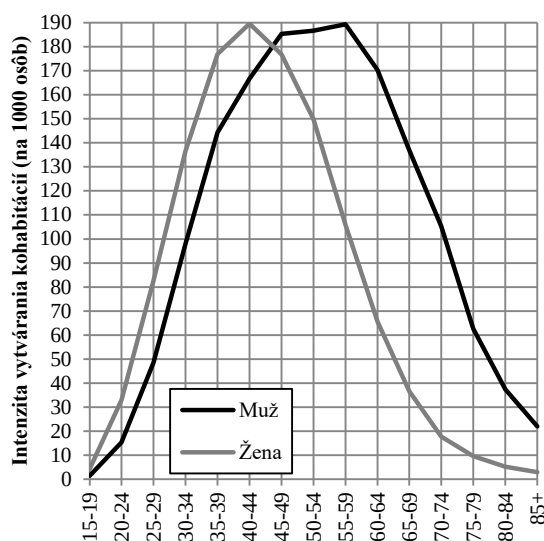
Veková štruktúra

Na Slovensku boli kohabitácie podľa údajov predchádzajúcich sčítaní skôr doménou starších osôb. Aj výsledky SODB 2011 poukazujú, že u oboch pohlaví ešte stále dominujú osoby z druhej polovice reprodukčného veku (tvoria viac ako polovicu kohabitujúcich). Jednoznačne najvyššie zastúpenie medzi kohabitujúcimi pritom mali muži i ženy vo veku 30-39 rokov (takmer 30 %). Je to odraz posunu sociálneho dospelovania mladých ľudí do hlbšej dospelosti. (Džambazovič 2015; Potančoková 2013) Veľká skupina post-

adolescentov nespĺňajú kritéria, ktoré vymedzujú dospelosť, akými sú rezidenčné osamostatnenie sa, ukončené vzdelávanie, stabilné zamestnanie, trvalejšie partnerstvo, či rodičovstvo. Aj tu môžeme identifikovať príčiny, že v mladšom veku (do 30 rokov) sa v sčítaní identifikovalo len približne 13 % kohabitujúcich mužov a asi pätina z kohabitujúcich žien. Z uvedeného je zrejmé, že v poreprodukčnom veku je stále asi tretina kohabitujúcich mužov a niečo viac ako štvrtina kohabitujúcich žien. S tým úzko súvisí aj rozloženie intenzity formovania kohabitácií. Najvyššiu šancu kohabitovať mali muži i ženy na konci reprodukčného veku a po jeho skončení. Súčasne sa však ukazuje, že už v mladšom veku vytváranie kohabitácií pomerne prudko rastie a vo veku 25-29 rokov u žien a 30-34 rokov u mužov prekračuje hranicu 10 %. Predovšetkým vzhľadom na rozdiely v intenzite a časovaní sobášnosti medzi pohlaviami a s tým aj vo veku pri rozvode tiež platí, že takmer v celom reprodukčnom období bola intenzita kohabitovania u žien vyššia. Opačná situácia vzniká v mužskej zložke v poreprodukčnom období, pričom však rozdiely v intenzite vzniku kohabitácií medzi pohlaviami sú tu ďaleko výraznejšie. (Obrázok č. 2)

Obrázky č. 1 a č. 2: **Veková štruktúra kohabitujúcich mužov a žien a vekovo-spezifická intenzita vytvárania kohabitácií**

Zdroj: SODB 2011; autori

Rodové rozdiely v prípade starších vekových kohort môžu byť zapríčinené niekoľkými dôvodmi. V populácii je viac vdov ako vdovcov, ktorí si nachádzajú častejšie partnerky, nakoľko si môžu vyberať na partnerskom trhu z väčšej skupiny potenciálnych partneriek ako i v nižšej ochote starších žien vstupovať do nových korezidenčných partnerských vzťahov. Manželstvo alebo kohabitácia je u nich totiž často spojovaná s prípadným ohrozením vlastnej nezávislosti a s očakávanou povinnosťou starostlivosti o partnera. (Hasmanová Marháňková 2012)

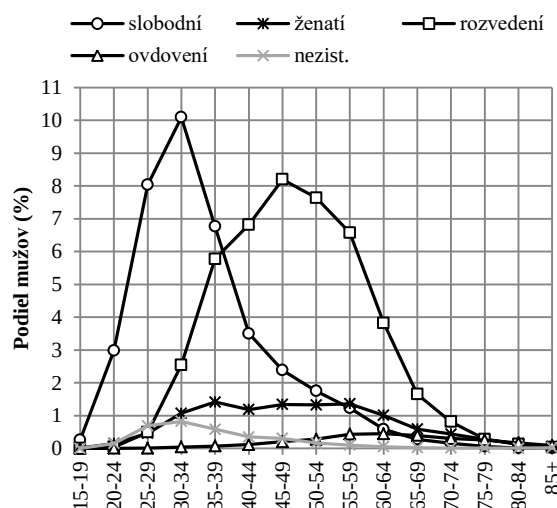
Rodinný stav

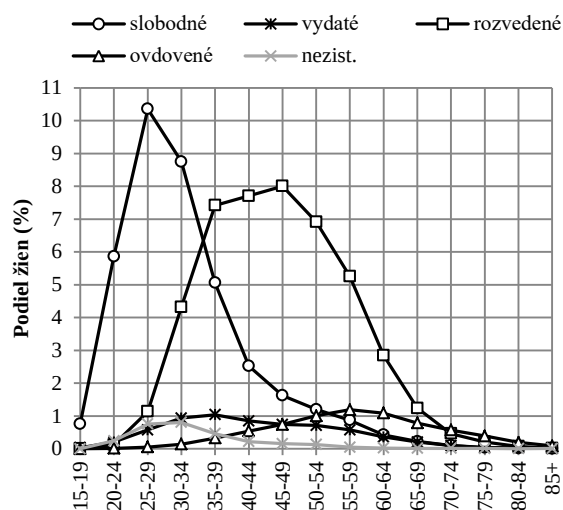
S vekovou štruktúrou kohabitantov je úzko spojené aj ich zloženie podľa rodinného stavu. Viaceré analýzy kohabitujúcich osôb na Slovensku (napr. Bartoňová 1984; Mládek – Širočková 2004; Pilinská a kol. 2005) poukazujú na významné (až dominantné) zastúpenie rozvedených osôb. Aj keď sčítanie obyvateľov v roku 2001 prinieslo miernu prevahu kohabitujúcich slobodných, posledný census tento trend nepotvrdil. Najvyššie zastúpenie u oboch pohlaví pomedzi kohabitujúcich opäť dosiahli rozvedení (46 % muži, 47 % ženy). Na slobodné osoby pripadalo 39 %. Potvrdil sa ďalší pokles ovdovených (3 % muži, 7 % ženy), ktorí predstavujú už zanedbateľnú časť kohabitujúcich osôb, a to najmä v spojitosti s reprodukčným a produktívnym vekom. Zaujímavou je tiež existencia pomerne dôležitej skupiny kohabitujúcich (najmä u mužov) ženatých a vydatých osôb (takmer 10 tisíc mužov, necelých 6 tisíc žien), ktorá

signalizuje nefunkčné „mŕtve“ manželstvá ešte nerozvedených manželov žijúcich už s iným partnerom a partnerkou.

Spojenie rodinného stavu, veku a pohlavia kohabitujúcich, prezentované na obrázkoch č. 3 a č. 4 dáva možnosť hlbšej analýzy kohabitantov. Predovšetkým je zrejmé, že u oboch pohlaví majú prevahu vo veku do 35 (u mužov až do veku 40 rokov) slobodní kohabitanti. Aj keď porovnanie s výsledkami predchádzajúcich sčítaní nie je úplne koherentné, je zrejmé, že počet i podiel kohabitujúcich slobodných v tomto veku vzrástol. Súvisí to nielen s poklesom intenzity sobášnosti slobodných a posunom manželských debutov do vyššieho veku, ale aj so zmenami vo vekovej štruktúre a samotnej intenzite formovania kohabitácií (pozri nižšie). Vo vyššom veku podiel slobodných už prudko klesá a do popredia sa dostávajú kohabitácie rozvedených, ktoré majú zreteľnú prevahu až do mladšieho seniorského veku. Pri určitom zovšeobecnení môžeme povedať, že vo veku do 35 rokov sú kohabitácie na Slovensku doménou slobodných a vo vyššom veku rozvedených osôb.

Obrázky č. 3 a č. 4: **Štruktúra kohabitujúcich mužov a žien podľa veku a rodinného stavu**

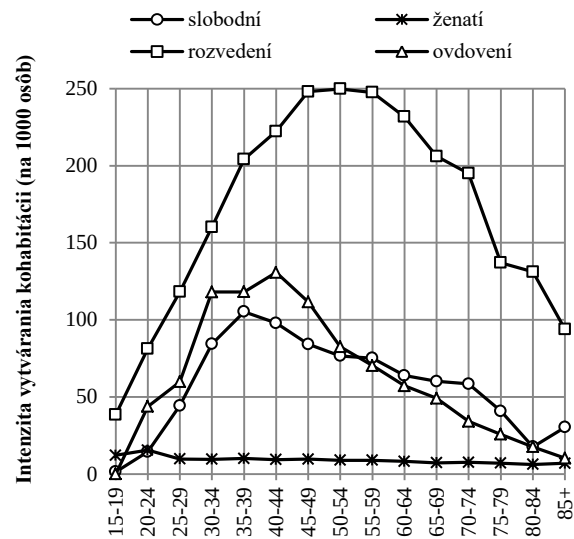
Zdroj: SODB 2011; autori

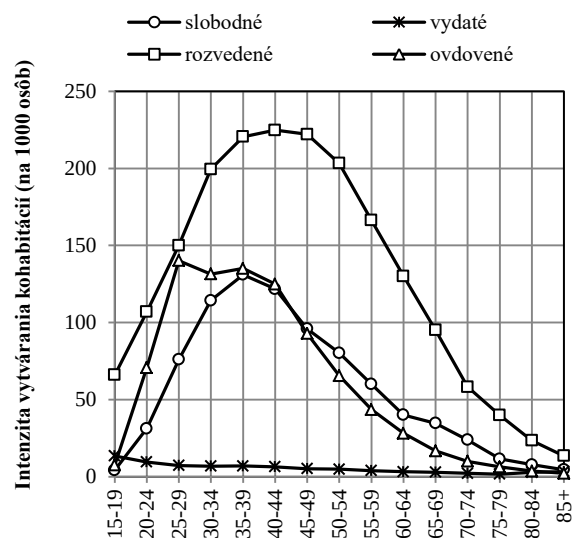
U mladších osôb ide o dva typy kohabitácií: o predmanželské spolužitia, ktoré sú akýmsi predstupňom k manželstvu, alebo o plnohodnotnú alternatívu k manželstvu a partneri nepomýšľajú na sobáš. U osôb z druhej polovice reprodukčného obdobia má najvýraznejšie zastúpenie porozvodový typ kohabitácií, resp. špecifický typ, kde aspoň jeden z partnerskej dvojice ešte nie je formálne rozvedený a nefunkčné manželstvo nahrádza funkčná kohabitácia. Nízke zastúpenie osôb zo starších vekových kohort medzi slobodnými kohabitantmi poukazuje na výrazné postavenie manželského spolužitia.

Z pohľadu intenzity vytvárania kohabitácií jednoznačne vo všetkých vekových skupinách u oboch pohlaví platí, že najčastejšie v nezosobášnom spolužití žijú rozvedené osoby. Vo veku 35-69 rokov u mužov a 30-54 rokov u žien na 100 rozvedených pripadala viac ako pätina kohabitantov. V prípade rozvodu sa stávajú kohabitácie široko akceptovanou a legitímnou formou partnerského spolužitia, ktoré sa môže, ale nemusí končiť manželstvom. Maximum intenzity vytvárania kohabitácií rozvedenými osobami sa do určitej miery zhodovalo s typickým vekom pre týchto kohabitantov. S pomerne výrazným odstupom za nimi nasledovala intenzita formovania kohabitácií ovdovenými a slobodnými osobami. V oboch prípadoch ich maximum bolo posunuté do mladších vekových skupín a v poreprodukčnom veku ich šanca kohabitovať výrazne klesla. (Pozri obrázky č. 5 a č. 6) Najmä v spojitosti s typickým vekom vdovcov a vdov ide o špecifickú situáciu. Je zrejmé, že ak

k ovdoveniu dôjde v mladšom veku, existuje dokonca o niečo vyššia šanca, že s ďalším partnerom resp. partnerkou budú žiť v kohabitácii, ako je tomu u slobodných osôb v tom istom veku. Zaujímavým je však aj postavenie maximálnej úrovne formovania kohabitácií u slobodných osôb, pretože to sa u oboch pohlaví týka jednoznačne druhej polovice reprodukčného veku. Dá sa preto povedať, že ak muž alebo žena zostanú slobodnými aj po dovŕšení 30. roku života, ich pravdepodobnosť kohabitovania sa zvýši. V mužskej populácii sa dostáva k hranici 10 % a u žien dokonca túto úroveň pomerne výrazne prekračuje.

Obrázky č. 5 a č. 6: **Vekovo-sPECifická intenzita vytvárania kohabitácií mužov a žien podľa rodinného stavu**

Zdroj: SODB 2011; autori

Najvyššie ukončené vzdelanie

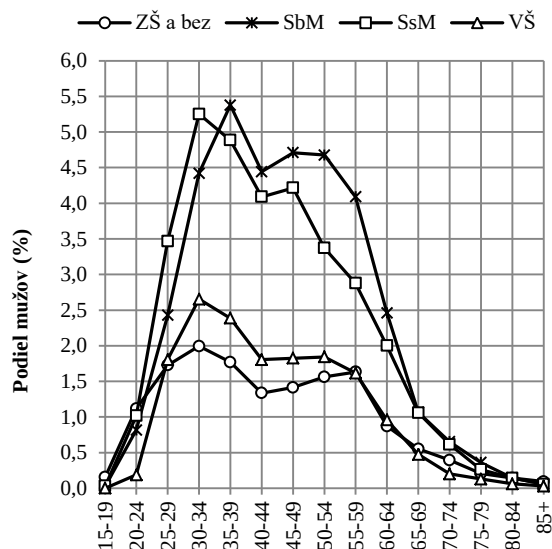
Vzťah medzi kohabitáciami a najvyšším dosiahnutým vzdelaním nie je na základe výsledkov zahraničných analýz jednoznačný a tiež sa ukazuje, že dochádza k jeho pomerne značnej premene v čase a v priestore. (Hamplová 2003; Bumpass – Lu 2000; Raymo et al. 2009; Rychtaříková 1994; Yu – Xie 2015) Kým niektoré štúdie zistili vyššie zastúpenie nezosobášených partnerov s nižším vzdelaním a nižším sociálno-ekonomickým statusom (meraným napr. prostredníctvom ekonomických zdrojov či príjmu), tak iné poukázali na dominanciu kohabitácií u vysokoškolsky vzdelanej populácie¹². Nejednoznačné sú výsledky aj v prípade sledovania rodového aspektu vzťahu vzdelania a kohabitácie. Napríklad Vohlídalová (2014) zistila v Českej republike vyšší podiel alternatívnych foriem partnerského spolužitia, akými sú kohabitácie a LAT, medzi vysokoškolsky vzdelanými ženami.

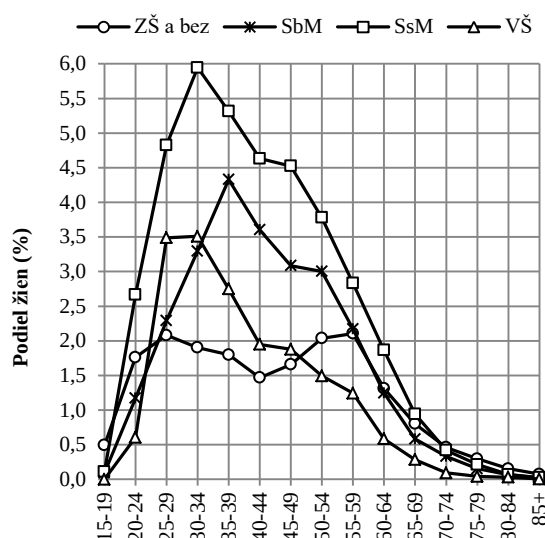
Na území Slovenska sa tejto problematike zatiaľ pozornosť venovala len okrajovo. Parciálne výsledky, ktoré sa nám podarilo získať zo sčítaní 1980, 1991 a 2001 naznačujú a potvrdzujú analýzu Mládka a Širočkovej (2004), že vzťah medzi vzdelaním a mierou kohabitovania bol do značnej miery inverzný. Štruktúra kohabitujuúcich podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania úzko súvisí

¹² Casper a Bianchi (2002) upozorňujú, že kým priekopníkmi kohabitácií boli vysokoškolskí študenti, po postupnom rozšírení kohabitácií a ich súčasnej popularite sú v súčasnosti stále častejšie medzi nižšie vzdelanými osobami.

s celkovým zložením mužov a žien podľa najvyššieho vzdelania. Preto podľa SODB 2011 dominovali predovšetkým kohabitanti so stredoškolským vzdelaním. U mužov išlo skôr o neúplné stredoškolské vzdelanie (36 %), kým u žien najvyššie zastúpenie dosahovali osoby s maturitou (38 %). Podiel absolventov vysokých škôl spomedzi kohabitantov (16 % muži, 18 % ženy) bol vyšší len vo veku 25-34 rokov, a preto zďaleka nedosahoval zastúpenie pozorované u osôb so stredoškolským vzdelaním. V podstate rovnakú váhu medzi kohabitantmi mali aj osoby s nanajvýš základným vzdelaním. Detailné rozloženie zastúpenia jednotlivých vzdelanostných skupín u kohabitantov podľa veku poskytujú obrázky č. 7 a č. 8.

Obrázky č. 7 a č. 8: **Štruktúra kohabitujuúcich mužov a žien podľa veku a najvyššieho dosiahnutého vzdelania**

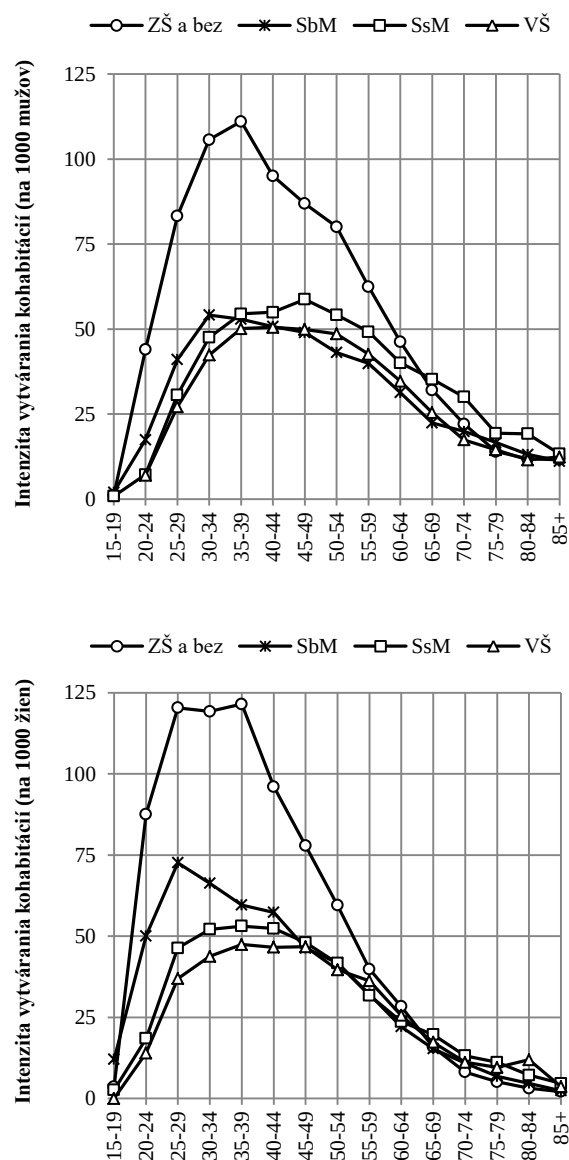

Zdroj: SODB 2011; autori

Analýza intenzity vytvárania kohabitácií v spojitosti s dosiahnutým vzdelaním na základe SODB 2011 do značnej miery potvrdila existenciu inverzného vzťahu. Predovšetkým u kohabitujuúcich žien platilo, že čím vyššie vzdelanie, tým bola nižšia intenzita kohabitovania. U oboch pohlaví však jednoznačne platí, že významné rozdiely existujú najmä medzi skupinou osôb s nanajvýš základným vzdelaním a ostatnými vyššími kategóriami vzdelania. Šanca, že muž alebo žena so základným vzdelaním bude žiť v kohabitácii, bola v takmer všetkých vekových skupinách výrazne vyššia. Vysvetlením môže byť aj v tomto prípade kombinácia viacerých faktorov: od neochoty vstúpiť do manželského zväzku ako snahe vyhnúť sa neistote plynúceho z nedostatočnej príjmovej situácie seba či partnera/partnerky, čo znamená v takomto prípade racionálnu stratégiu pri nenaplnení predstáv o maximalizácii ziskov plynúcich z manželstva; odlišných kultúrnych noriem a preferencií (viď nižšie), ako i nemožnosti realizovať sobáš v dôsledku finančnej náročnosti úkonov s ním spojených. Pri nižšej pravdepodobnosti kohabitácie u vyššie vzdelaných skupín môže byť príčinou aj vysoké symbolické vnímanie manželstva ako ukazovateľa prestíže a ako dôležitého ekonomického predpokladu blahobytu rodiny. (Gibson-Davis 2009)

Obrázky č. 9 a č. 10: **Vekovo-sPECIFICKÁ intenzita vytvárania kohabitácií mužov a žien podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania**

Zdroj: SODB 2011; autori

Národnosť a náboženské vyznanie

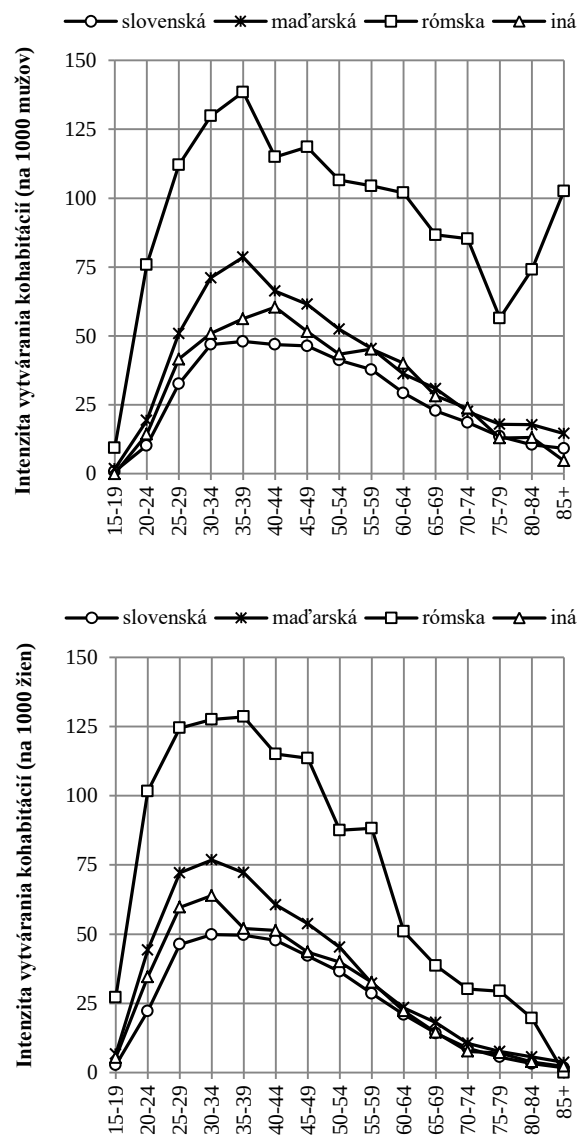
Úzke prepojenie medzi rodinným správaním, kohabitáciami, etnicitou a religiozitou pozorované nielen v zahraničí (Clarkberg et al. 1995; Katz 2001; Seltzer 2000; Smock 2000; Thornton et al. 1992), ale aj na Slovensku (Džambazovič 2015; Kumanová – Džambazovič 2002; Mládek – Širočková 2004; Šprocha 2014) poukazuje na predpoklad častejšej voľby nezosobášeného spolužitia u osôb s inou ako majoritnou etnicitou a u osôb, ktoré sú bez náboženského vyznania. Vzhľadom na dominantné postavenie slovenskej národnosti a rímskokatolíckeho vierovyznania nie je prekvapením, že medzi kohabituujúcimi mali hlavné zastúpenie práve tieto osoby. Aj preto sa zameriame v analýze na intenzitu formovania kohabitácií, ktorá nám ako jediná umožní empiricky uchopiť prípadné rozdiely medzi vybranými náboženskými, resp. národnostnými skupinami.

Viacere nepriame indikátory (najmä veľmi vysoký podiel detí narodených mimo manželstva, a to aj druhých a ďalších detí) signalizujú na potenciálne častejšie formovanie kohabitácií u osôb hlásiacich sa k rómskej národnosti. Na túto skutočnosť v predchádzajúcom sčítaní už upozornili aj Mládek a Širočková (2004). Obrázky č. 11 a č. 12 takúto spojitosť jednoznačne potvrdzujú, nakoľko intenzita formovania kohabitácií bola u Rómov vo všetkých vekových skupinách výrazne vyššia ako v ostatných sledovaných národnostiach. Naopak jednoznačne najnižšiu intenzitu mali osoby slovenskej národnosti. Pri určitom zovšeobecnení sa teda dá konštatovať, že ku kohabitáciám na Slovensku skôr inklinujú osoby iných národností, ako je majoritná slovenská. V prípade Rómov súvisí vyššia intenzita nezosobášených spolužití s osobitnosťami zakladania a existencie manželstva a rodiny, ktoré sú do značnej miery podriadené vnútroskupinovým zvyklostiam a normám. (Bližšie pozri Kumanová – Džambazovič 2002; Mládek – Širočková 2004) Dôležitým determinujúcim faktorom však môžu byť aj ekonomické dôvody (nepriamo na to poukazuje vysoká miera rizika chudoby rómskej populácie na Slovensku) (napr. Filadelfiová – Gerbery 2012), ktoré v spojitosti s nízkou vzdelanostnou štruktúrou Rómov poukazujú na súbeh viacerých faktorov. (Šprocha 2014)

Rovnako sa tiež potvrdzuje vzťah medzi mierou vytvárania kohabitácií a religiozitou. Jednoznačne pritom na Slovensku platilo, že najvyššie šance žiť v kohabitácii dosahovali u oboch pohlaví a vo všetkých vekových skupinách osoby, ktoré v SODB 2011 deklarovali, že sú bez vyznania. Nízka miera religiozity u kohabituujúcich partnerov súvisí podľa zistení zahraničných autorov s výraznejšími egalitárnymi a individualistickými postojmi, s nižším zastúpením tradičných postojov k rodinným rolám, k manželstvu a orientácii na rodinu. (Clarkberg et al. 1995; Lesthaeghe – Surkyn 1988) Vzhľadom na prevažujúce zastúpenie rímskokatolíkov, rozdiel medzi veriacimi a touto náboženskou skupinou bol minimálny. Zaujímavou je tiež skutočnosť, že sa potvrdil aj

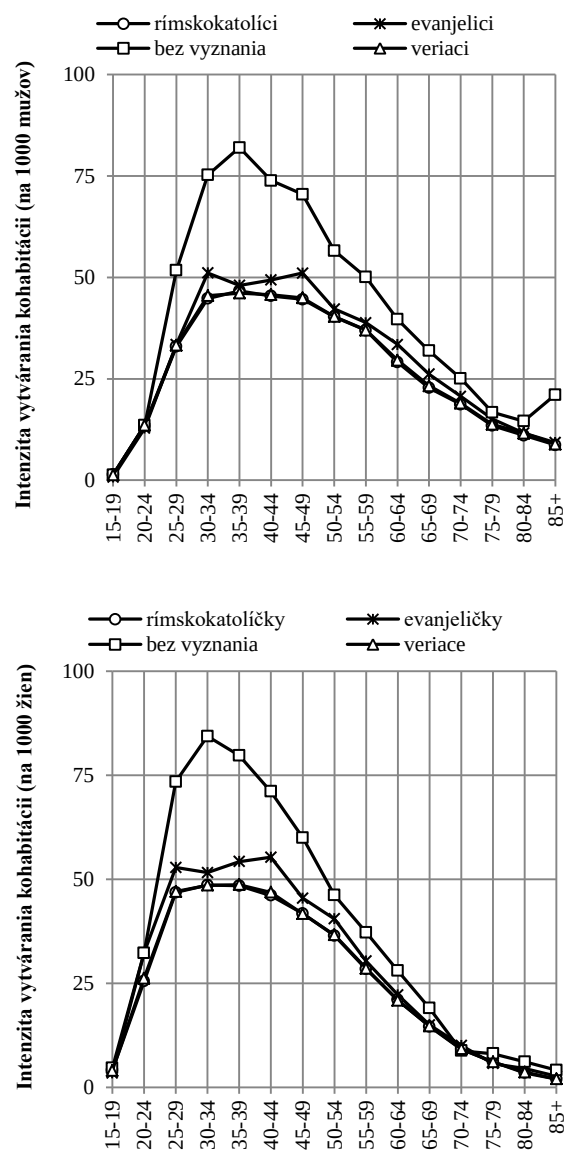
o niečo vyšší príklon ku kohabitáciám u osôb evanjelických vierovyznaní v porovnaní s rímskokatolíckmi.

Obrázky č. 11 a č. 12: **Vekovo-špecifická intenzita vytvárania kohabitácií mužov a žien podľa národnosti**

Zdroj: SODB 2011; autori

Obrázky č. 13 a č. 14: **Vekovo-špecifická intenzita vytvárania kohabitácií mužov a žien podľa náboženského vyznania**

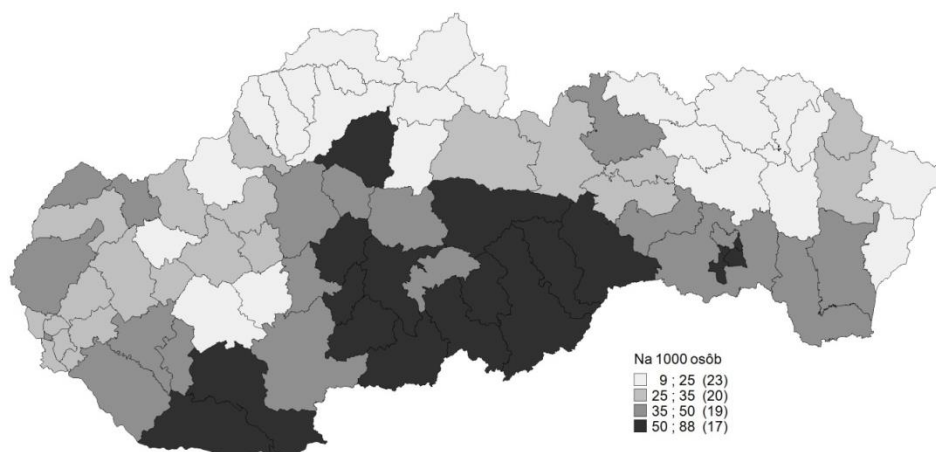

Zdroj: SODB 2011; autori

Miesto bydliska kohabitujućich

Z priestorového hľadiska štúdia Mládka a Širočkovej (2004) ukázala, že častejší príklon ku kohabitáciám malo obyvateľstvo v prihraničných okresoch na juhu Slovenska a v mestskom prostredí. Uvedené závery je možné vysloviť aj na základe analýzy intenzity formovania kohabitácií prostredníctvom výsledkov SODB 2011. Z obrázku č. 15 je zrejmé, že najvyššiu intenzitu formovania kohabitácií medzi nevydatými osobami vo veku 16 a viac rokov mali okresy ležiace na juhu stredného a čiastočne aj západného Slovenska. K nim sa pridávali aj niektoré severnejšie celky napájajúce sa na tento súvislý pás a tiež väčšina mestských okresov Košíc. Opačná situácia vládla na severe stredného a východného Slovenska.

Obrázok č. 15: **Intenzita vytvárania kohabitácií v okresoch Slovenska**

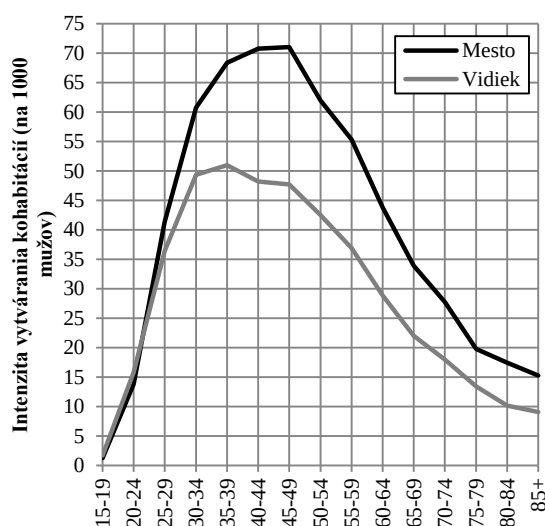

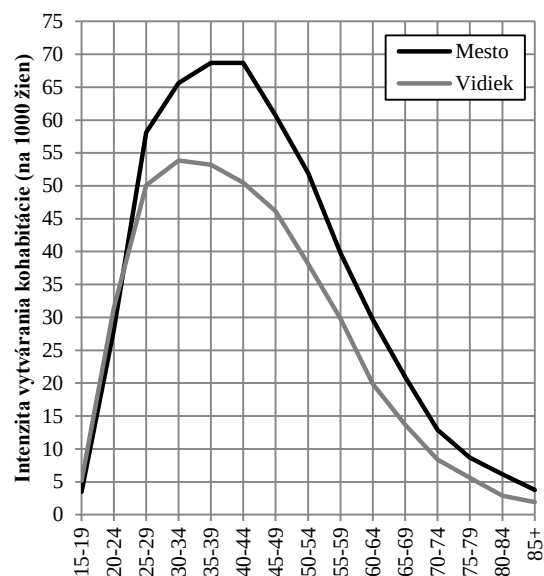
Zdroj: SODB 2011; autori

Rovnako je z obrázkov č. 16 a č. 17 zrejmá výrazne vyššia intenzita tvorby kohabitácií v mestských obciach. Zaujímavosťou je však, že táto skutočnosť neplatí v prvej polovici reprodukčného veku, kedy miera kohabitovania u oboch pohlaví bola medzi urbánnym a rurálnym priestorom približne rovnaká. Dalo by sa teda povedať, že pre mladšie osoby nezohráva miesto bydliska tak významnú úlohu pri forme spolužitia, ako je tomu u starších (a teda najmä rozvedených) osôb. Do určitej miery sa to potvrdzuje aj pri analýze diferencií vytvárania kohabitácií v spojitosti s veľkosťou bydliska v poreprodukčnom veku. Vo všeobecnosti však platí, že nižšou intenzitou vytvárania kohabitácií sa vyznačovali predovšetkým menšie obce s počtom obyvateľov do 2 tisíc a tiež s 2 tisíc až 5 tisíc osobami. Na druhej strane sa ale ukazuje, že s rastúcou veľkosťou obce sa zvyšuje aj šanca spolužitia

v kohabitácii. Platí síce, že Košice a Bratislava sa vyznačujú jednou z najväčších intenzít, no v obciach s 50-99 tisíc obyvateľmi je intenzita vytvárania kohabitácií skôr priemerná až podpriemerná. Navyše, ak sa obmedzíme na reprodukčný vek, potom najvyššiu pravdepodobnosť kohabitovania mali skôr muži a ženy žijúci v stredne veľkých mestách s 20 až 49 tisíc obyvateľmi. (Pozri obrázky č. 18 a č. 19) Na prvý pohľad je zrejmé, že urbánne a veľkomestské prostredie aj na Slovensku vykazuje výraznejšiu anonymitu, nižšiu mieru spoločenskej kontroly, liberálnejšie a tolerantnejšie postoje voči alternatívnym formám správania a teda aj partnerského spolužitia. Na druhej strane je však potrebné upozorniť, že predpoklad rastúcej intenzity tvorby kohabitácií v spojitosti s veľkosťou miesta bydliska sa úplne nepotvrdil. Okrem normatívnych faktorov tak pravdepodobne do úvahy pripadajú aj ďalšie štrukturálne determinanty, súvisiace najmä s možnosťami rezidenčnej samostatnosti, či samotným zložením miestnych populácií podľa veku, rodinného stavu, vzdelania alebo národnosti.

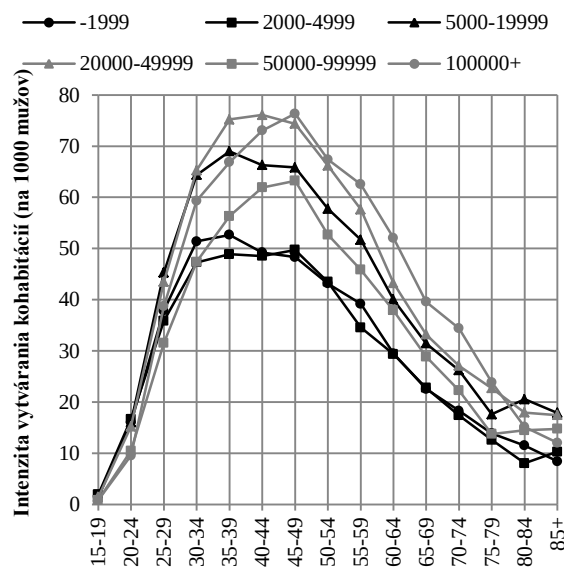
Obrázky č. 16 a č. 17: **Vekovo-špecifická intenzita vytvárania kohabitácií mužov a žien žijúcich v mestách a na vidieku**

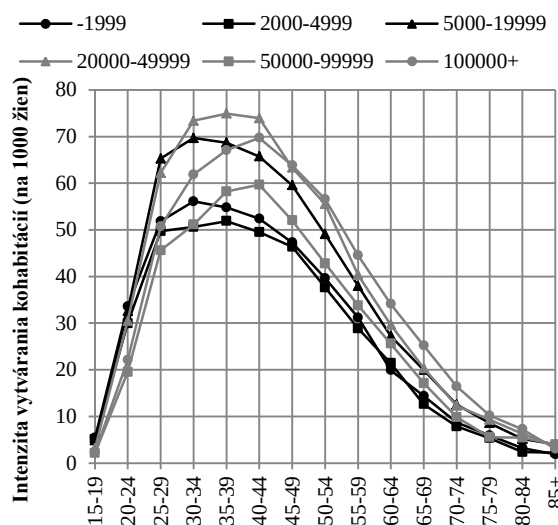

Zdroj: SODB 2011; autori

Obrázky č. 18 a č. 19: **Vekovo-špecifická intenzita vytvárania kohabitácií mužov a žien podľa veľkostných skupín obce miesta bydliska**

Zdroj: SODB 2011; autori

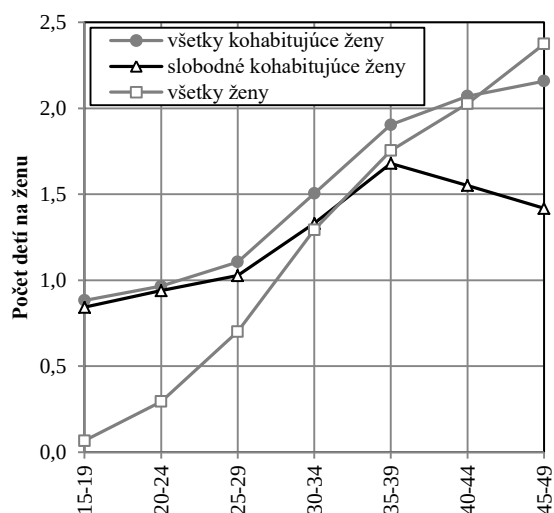
Kohabitácie a deti

Veľmi dôležitým aspektom transformácie reprodukčného správania na Slovensku v poslednom štvrtstoročí je nárast podielu detí narodených mimo manželstva. Kým ešte do konca 80. rokov minulého storočia išlo v podstate o marginálny jav, keďže deti nevydatých žien netvorili ani desatinu z celkového počtu narodených (napr. Šprocha – Majo 2016), posledné údaje hovoria už o takmer 40 %. Podiel detí narodených mimo manželstva je pritom veľmi často prezentovaný ako nepriamy indikátor rozšírenia kohabitácií. (Mládek – Siročková 2004; Tydlitátová 2011, 2015a,b) Oslabovanie vzťahu medzi manželstvom a rodičovstvom na Slovensku okrem zmeny legitimacy narodených potvrdzuje tiež skutočnosť, že už niekoľko rokov je priemerný vek žien pri prvom sobáší vyšší ako priemerný vek pri narodení prvého dieťaťa a rastie tiež intenzita plodnosti nevydatých žien. (Šprocha – Vaňo a kol. 2015; Šprocha 2015) Pri samotnej interpretácii a prepojení rastúceho podielu detí nevydatých žien a kohabitácií, v ktorých sa realizujú aj reprodukčné zámery páru, však vyvstáva otázka frekvencie osamelého materstva. Výskumy v zahraničí ukazujú, že deti sa vo väčšej miere rodia matkám žijúcich s partnerom v nezosobášených spoložiach ako osamelým matkám. (Andersson 2002; Smeeding et al. 2004) Analýza vyplnenosti osobných údajov o otcoch nemanželského dieťaťa toto tvrdenie nepriamo podporuje aj v prípade Slovenska, no súčasne tiež poukazuje na pomerne značný podiel takých prípadov, kde osobné údaje o otcovi úplne absentovali. (Bližšie pozri Šprocha 2015b) Na druhej strane čoraz častejšie sa nevydatým ženám rodia aj deti

druhých či ďalších poradí. Je zrejmé, že pre určitú skupinu žien je rodenie detí mimo manželstva integrálnou súčasťou ich reprodukčnej biografie resp. aspoň jej značnej časti. (Šprocha 2014)

Keďže sčítanie prináša len prierezové informácie platné k rozhodujúcemu okamihu cenzu a neobsahuje otázku na reprodukčnú históriu žien z pohľadu jej partnerského stavu v čase pôrodu, nie je možné priamo hodnotiť, do akej miery sú kohabitácie priestorom realizácie reprodukčných zámerov. Na túto skutočnosť vieme do určitej miery poukázať len nepriamo v spojitosti so slobodnými kohabitujúcimi ženami, u ktorých sa dá predpokladať menšie skreslenie prípadným predchádzajúcim zväzkom, ako u rozvedených alebo ovdovených žien¹³.

Obrázok č. 20: Realizovaná plodnosť všetkých kohabitujúcich žien, slobodných kohabitantiek a všetkých žien Slovenska

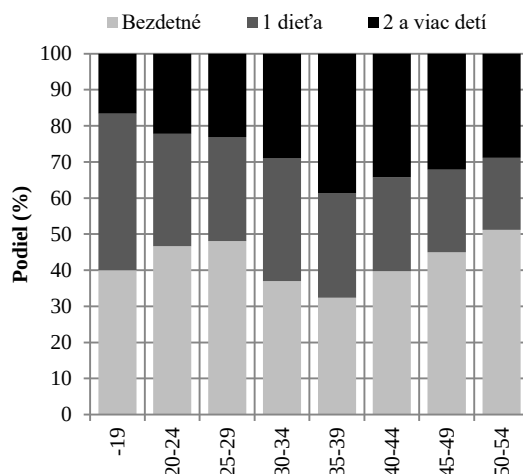

Priemerný deklarovaný počet detí u všetkých kohabitujúcich nevydatých žien rastie s vekom. V poslednej dekáde reprodukčného veku už dosahuje hodnotu vyššiu ako dve deti na ženu. Veľmi podobný vývoj má aj kohortná plodnosť slobodných kohabitantiek. V mladšom veku sa dokonca ich realizovaná plodnosť výraznejšie nelíši od všetkých kohabitujúcich osôb. Oproti nim však rastúci trend končí vo veku 35-39 rokov, keď dosahuje maximálnu úroveň takmer 1,7 dieťaťa na ženu, a v starších kohortách dochádza k významnému poklesu realizovanej plodnosti. Vysvetlenie tohto javu pravdepodobne spočíva

¹³ V prípade rozvedených a ovdovených je vysoké riziko, že deklarovaný počet detí v sčítaní sa narodil v poslednom manželstve a nie v následnej postmanželskej kohabitácii.

v celkovej premene reprodukčného správania medzi mladou generáciou a staršou generáciou slobodných žien. Vieme, že v starších kohortách podiel detí a intenzita plodnosti slobodných žien bola nízka. (Šprocha 2016) Až v posledných dvoch desaťročiach dochádza k zvyšovaniu intenzity plodnosti v mladých kohortách, čo sa odzrkadľuje aj v realizovanej plodnosti týchto žien. Zaujímavým je aj porovnanie kohortnej plodnosti kohabituujúcich žien a kohabituujúcich slobodných žien s plodnosťou všetkých žien Slovenska. Z obrázku č. 21 je zrejmé nielen vyššia realizovaná plodnosť kohabituujúcich slobodných žien v prvej polovici reprodukčného obdobia, ale tieto výsledky jednoznačne poukazujú aj na skorší začiatok reprodukčných dráh kohabitantiek v porovnaní s celou populáciou.

Obrázok č. 21: Štruktúra kohabituujúcich žien podľa veku a počtu narodených detí

Zdroj: SODB 2011; autori

Dá sa povedať, že ak žena kohabituje, je pomerne vysoká šanca, že sa pred dovŕšením 30. roku života stane aspoň raz matkou, čo v celej populácii Slovenska neplatí. Potvrdzuje to aj štruktúra kohabitantiek podľa parity, keď vo všetkých vekových skupinách (aj najmladších) mali prevahu ženy s aspoň jedným dieťaťom. Navyše sa ukazuje, že postupne sa s výnimkou už spomínaných najstarších kohort (40-49 rokov) zvyšuje aj zastúpenie žien s dvomi a viac deťmi. Zdá sa teda, že kohabitácie by mohli na Slovensku predstavovať pre určitú skupinu žien priestor, v ktorom sa rodia nielen prvé deti, ale kohabitujuce ženy sa stávajú matkami v ňom opakovane. V ich prípade

sa môže jednať o typ kohabitácie, ktorá je plnohodnotnou alternatívou k manželstvu. Ide o premenu vzorcov formovania rodiny, ktorej sprievodným znakom je nárast podielu detí narodených a vychovávaných v nezosobášených spolužiatiach. (Kiernan 2004) Navyše skorý začiatok neformálneho partnerského spolužitia znamená tiež skorší začiatok reprodukčných dráh. Potvrdenie týchto predpokladov je však nad možnosť použitých údajov, a preto je potrebné s nimi pracovať len s ako pracovnou verziou, ktorú môže potvrdiť alebo vyvrátiť len špecializované zisťovanie zamerané aj na životné dráhy a najmä reprodukčnú a partnerskú históriu kohabitantov na Slovensku.

Záver

Nárast nezosobášených spolužití, a to aj v krajinách, bez historického pozadia tohto fenoménu, akou Slovensko nesporne je, sa vníma ako jeden zo základných znakov výraznej premeny rodinného a partnerského správania, ktoré dostalo pomenovanie druhá demografická tranzícia. (Bližšie pozri Lesthaeghe – Neidert 2006; Surkyn – Lesthaeghe 2004; van de Kaa 1987) Jej sprievodnými znakmi sú aj ďalšie substantívne zmeny dotýkajúce sa reprodukčného a maritálneho správania, ktoré zaznamenávame od 90. rokov minulého storočia aj na Slovensku. Mnohým z nich sa venovala výrazná pozornosť v slovenskej sociologickej a demografickej spisbe. Nárast nezosobášených spolužití bol indikovaný najčastejšie nepriamo na základe nárastu mimomanželskej plodnosti, poklesu sobášnosti, posunu veku rodičovstva, vstupu do sobáša a nárastu rozvodovosti. Priamo kohabitáciám je venovaná už oveľa menšia pozornosť. Do značnej miery za to môže nedostatok vhodných údajov. Jedným z najdôležitejších zdrojov informácií o určitej časti kohabitácií predstavujú sčítania. Práve posledné z roku 2011 má medzi nimi špeciálne postavenie vzhľadom na podstatnú zmenu metodiky, ktorou sa do značnej miery priblížilo k reálnemu formovaniu deklarovaných párových vzťahov osôb bez uzavretia manželstva bývajúcich spoločne v jednej domácnosti.

Štúdia priniesla identifikáciu charakteristických znakov kohabitantov a ich intenzity vytvárania práve na základe analýzy údajov sčítania z roku 2011. Z výsledkov je zrejmé, že kohabitácie nachádzame v rôznych obdobiach životnej dráhy dospelých jednotlivcov odlišného vzdelania, národnosti, náboženského vyznania a miesta bydliska. Dynamika ich vývoja poukazuje na to, že ide o rôznorodý a vyvíjajúci sa fenomén. (Cherlin 2010)

Nadalej však platí, že postmaritálne kohabitácie najmä rozvedených osôb predstavujú jeden z najdôležitejších typov kohabitácií. Rozširovanie kohabitácií smerom k mladším a slobodným osobám je zatiaľ stále pomerne obmedzené. Otázkou je, do akej miery je to výsledkom odmietania tohto spôsobu párového života z normatívnych dôvodov, keďže Slovensko sa spolu s Poľskom stále radí ku krajinám vnímajúcim manželstvo a život v manželstve ako

veľmi dôležitý priestor pre spolužitie dvojice, resp. sa vyznačujú nižšou podporou neformálnych zväzkov a do akej miery vstupujú do hry štrukturálne faktory najmä v podobe problémov s rezidenčnou samostatnosťou, častým zotrávaním v domácnostiach rodičov, či kvalite partnerských zväzkov.

Na druhej strane sa však ukazuje, že ak osoby začnú spolu žiť v kohabitácii aj v mladšom veku, existuje pomerne vysoká šanca, že v tomto zväzku bude prítomné aj závislé dieťa. Získané údaje síce neumožňujú určiť, či sa tieto deti narodili kohabitujúcej dvojici, alebo ide o reprodukčné výsledky predchádzajúcich manželstiev či partnerstiev, no každopádne platí, že čoraz väčšia časť detí žije na Slovensku v domácnosti nezosobášených partnerov.

Ďalším dôležitým výsledkom sú značné rozdiely vo vytváraní kohabitácií v spojitosti s národnosťou, náboženským vyznaním, dosiahnutým vzdelaním a miestom bydliska. Vo všeobecnosti teória druhej demografickej tranzície predpokladá, že kohabitanti by mali byť vzdelané osoby predstavujúce nositeľov nových liberálnych myšlienok, názorov, ktorým starý reprodukčný a rodinný režim nevyhovoval, a preto im nové podmienky dávajú väčší priestor pre osobnú slobodnú voľbu a pomáhajú prehlbovať pluralitu v rodinnom a reprodukčnom správaní. Vzdelanejší mladí ľudia by tak mali byť spojení s netradičným správaním, liberálnejšími postojmi a otvorenosťou voči zmenám, či alternatívnym životným štýlom. Ako však ukázali naše výsledky, jednoznačne najvyšší príklon ku kohabitovaniu vykazujú osoby s najnižším vzdelaním, žijúce v mestskom prostredí a deklarujúce rómsku národnosť. Navyše, priestorová analýza tiež potvrdila, že vyššie šance žiť v kohabitácii mali osoby bývajúce najmä vo viacnásobne znevýhodnených okresoch s problematickými hospodárskymi a životnými podmienkami. Na druhej strane sa však podarilo preukázať, že najmenej často volia kohabitácie osoby katolíckych vierovyznaní, naopak najčastejšie veriace osoby ako evanjelici a osoby bez vyznania. Rovnako aj najnižšiu intenzitu vytvárania kohabitácií mali severné a severovýchodné okresy spájané s vyšším podielom veriacich.

Z uvedeného je zrejmé, že nezosobášené spolužitia na Slovensku predstavujú značne heterogénne formy partnerstiev a kohabitanti tvoria veľmi rôznorodú sociálnu kategóriu. Ich pochopenie si však vyžaduje cielený a multidisciplinárny výskum, ktorý zatiaľ v slovenských podmienkach absen-tuje. Preto sú naše poznatky stále fragmentárneho charakteru a značne zaostávajú za krajinami s bohatou históriou výskumov rôznych foriem nezosobášených spolužití. Postupné rozširovanie kohabitácií v rôznych etapách života obyvateľov Slovenska však jasne poukazuje na narastajúcu variabilitu a heterogenitu časovania životných prechodov, deštandardizáciu životných dráh a následnú pluralizáciu foriem rodinného a partnerského života v súčasnej slovenskej spoločnosti.

Roman Džambazovič je odborným asistentom na Katedre sociológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Venuje sa skúmaniu sociálnych nerovností, sociálnych deviácií a taktiež sa špecializuje na oblasti rodinného a demografického správania. Je autorom a spoluautorom publikácií *Chudoba na Slovensku* (2007), *Sociálne nerovnosti na Slovensku* (2011), *Rodinné správanie v demografických dátach* (2012), *Rodina na Slovensku v teórii a vo výskume* (2015) a *Zdravie a zdravotná starostlivosť na Slovensku – nerovnosti v zdraví* (2015).

Branislav Šprocha absolvoval magisterské štúdium na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe v odbore demografia a demogeografia (2006). V roku 2011 ukončil doktorandské štúdium v programe demografia. Od roku 2007 je vedeckovýskumným pracovníkom Inštitútu informatiky a štatistiky vo Výskumnom demografickom centre v Bratislave a od roku 2009 vedeckým pracovníkom Prognostického ústavu Slovenskej akadémie vied. V oblasti demografie sa špecializuje na problematiku sobášnosti a rozvodovosti, populačného vývoja a jeho vplyvu na spoločnosť. Okrem toho sa venuje analýze vybraných populačných štruktúr, reprodukčného správania rómskeho obyvateľstva na Slovensku a problematike populačného prognózovania.

LITERATÚRA

- ANDERSSON, G., 2002: Children's Experience of Family Disruption and Family Formation: Evidence from 16 FFS Countries. *Demographic Research* 7, 7, pp. 343-363.
- BARTOŇOVÁ, D., 1984: Faktická manželstvá v letech 1970 a 1980. *Demografie* 26, 3, s. 266-269.
- BONGAARTS, J. – WATKINS, S. C., 1996: Social Interactions and Contemporary Fertility Transitions. *Population and Development Review* 22, 4, pp. 639-682.
- BUMPASS, L. L., 1990: What's Happening to the Family? Interactions Between Demographic and Institutional Change. *Demography* 27, 4, pp. 483-498.
- BUMPASS, L. L. – LU, H. H., 2000: Trends in Cohabitation and Implications for Children's Family Contexts in the United States. *Population Studies* 54, 1, pp. 29-41.
- CASSPER, L. M. – BIANCHI, S. M., 2002: Continuity and Change in the American Family. Thousand Oaks: Sage.
- CLARKBERG, M. – STOLZENBERG, R. M. – WAITE, L. J., 1995: Attitudes, Values, and Entrance into Cohabital Versus Marital Unions. *Social Forces* 74, 2, pp. 609-632.
- COALE, A. J., 1973: The Demographic Transition Reconsidered. International Population Conference, International Union for the Scientific Study of Population (IUSSP), Liège, 1, pp. 53-72.

- DŽAMBAZOVIČ, R., 2015: Reprodukčné a rodinné správanie na Slovensku (sociologická interpretácia trendov). In: Chorvát, I. – Džambazovič, R. (eds.): Rodina na Slovensku v teórii a vo výskume. Bratislava: Stimul, s. 11-52.
- DŽAMBAZOVIČ, R., 2016: S kým žijeme v jednej domácnosti? Meniace sa formy rodinného správania na Slovensku z pohľadu štruktúry domácností. Slovenská štatistika a demografia 26, 1, s. 29-47.
- EGGEBEEN, D. J., 2005: Cohabitation and Exchanges of Support. *Social Forces* 83, 3, pp. 1097-1110.
- FILADELFIOVÁ, J. – GERBERY, D., 2012: Správa o životných podmienkach rómskych domácností 2010. Bratislava: UNDP.
- GIBSON-DAVIS, C. M., 2009: Money, Marriage, and Children: Testing the Financial Expectations and Family Formation Theory. *Journal of Marriage and Family* 71, 1, pp. 146-160.
- HAMPLOVÁ, D., 2003: Vstup do manželství a nesezdaného soužití v České republice po roce 1989 v souvislosti se vzděláním. *Sociological Papers* 03:4. Praha: SÚ AV ČR.
- HAMPLOVÁ, D., 2006: Životní spokojenost, štěstí a rodinný stav v 21 evropských zemích. *Sociologický časopis* 42, 1, s. 35-55.
- HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, J., 2012: Ovdovění a partnerské vztahy žen ve stáří. In: Hasmanová Marhánková, J. – Kreidl, M. (eds.): Proměny partnerství. Životní dráhy a partnerství v české společnosti. Praha: SLON, s. 194-217.
- HÁŠKOVÁ, H. (ed.), 2014: Vlastní cestou? Životní dráhy v pozdně moderní společnosti. Praha: SLON.
- HOFREITER, R. – CHORVÁT, I. – KAŠČÁKOVÁ, A., 2012: Rodina, práca a rodové roly. ISSP Slovensko 2012. Banská Bystrica: ISKŠ.
- HEUVELINE, P. – TIMBERLAKE, J. M., 2004: The Role of Cohabitation in Family Formation: The United States in Comparative Perspective. *Journal of Marriage and Family* 66, 5, pp. 1214-1230.
- CHALOUPKOVÁ, J. (ed.), 2010: Proměny rodinných a profesních startů. Praha: SÚ AV ČR.
- CHERLIN, A. J., 2004: The Deinstitutionalization of American Marriage. *Journal of Marriage and Family* 66, 4, pp. 848-861.
- CHERLIN, A. J., 2010: American Marriage in the Early Twenty-First Century. In: Skolnick, A. S. – Skolnick, J. H. (eds.): Family in Transition. Boston: Pearson, pp. 171-191.
- INGLEHART, R., 1997: Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies. Princeton: Princeton University Press.
- KATZ, R., 2001: Effects of Migration, Ethnicity, and Religiosity on Cohabitation. *Journal of Comparative Family Studies* 32, 4, pp. 587-599.
- KENNEDY, S. – BUMPASS, L., 2008: Cohabitation and Children's Living Arrangements: New Estimates from the United States. *Demographic Research* 19, pp. 1663-1692.
- KIERNAN, K., 2002: Cohabitation in Western Europe: Trends, Issues, and Implications. In: Booth, A. – Crouter, A. C. – Landale, N. S.: Just Living

- Together: Implication of Cohabitation on Families, Children, and Social Policy. NJ: Erlbaum, pp. 3-31.
- KIERNAN, K., 2004a: Changing European Families: Trends and Issues. In: Scott, J. – Treas, J. – Richards, M. (eds.): *The Blackwell Companion to the Sociology of Families*. Oxford: Blackwell Publishing, pp. 17-33.
- KIERNAN, K., 2004b: Unmarried Cohabitation and Parenthood: Here to Stay? European Perspectives. In: Moynihan, D. P. – Smeeding, T. M. – Rainwater, L.: *The Future of the Family*. New York: Russell Sage Foundation, pp. 66-95.
- KREIDL, M. – ŠTÍPKOVÁ, M., 2012: Postavení nesezdaných soužití vtranzici do dospělosti. In: Hasmanová Marhánková, J. – Kreidl, M. (eds.): *Proměny partnerství. Životní dráhy a partnerství v české společnosti*. Praha: SLON, s. 73-93.
- KUMANOVÁ, Z. – DŽAMBAZOVIČ, R., 2002: Rómska rodina. In: Vašečka, M. (ed.): *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: IVO, s. 503-526.
- KUSÁ, Z. – TÍŽIK, M., 2009: Výskum európskych hodnôt 1991 – 1999 – 2008 slovenská a česká spoločnosť. Bratislava: IRIS.
- LESTHAEGHE, R. J. – NEIDERT, L., 2006: The Second Demographic Transition in the United States: Exception or Textbook Example? *Population and Development Review* 32, 4, pp. 669-698.
- LESTHAEGHE, R. J. – SURKYN, J., 1988: Cultural Dynamics and Economic Theories of Fertility Change. *Population and Development Review* 14, 1, pp. 1-45.
- LESTHAEGHE, R. – VANDERHOEFT, C. 2001: Ready, Willing and Able: A Conceptualization of Transitions to New Behavioral Forms. In: Casterline, J. B. (ed.): *Diffusion processes and fertility transition: selected perspectives*. Washington DC: National Research Council, National Academy Press, pp. 240-264.
- LEVIN, I., 2004: Living Apart Together: A New Family Form. *Current Sociology* 52, 2, pp. 223-240.
- LIEFBROER, A. C. – DOURLEIJN, E., 2006: Unmarried Cohabitation and Union Stability: Testing the Role of Diffusion Using Data from 16 European Countries. *Demography* 43, 2, pp. 203-221.
- MANTING, D., 1996: The Changing Meaning of Cohabitation. *European Sociological Review* 12, 1, pp. 53-65.
- MLÁDEK, J. – ŠIROČKOVÁ, J., 2004: Kohabitácie ako jedna z foriem partnerského spoluzitia obyvateľstva Slovenska. *Sociológia* 35, 5, s. 423-454.
- MOŽNÝ, I. – RABUŠIC, L., 1992: Unmarried Cohabitation in Czechoslovakia. *Sociologický časopis* 28, Special Issue, pp. 107-117.
- MUSICK, K. – BUMPASS, L., 2012: Reexamining the Case for Marriage: Union Formation and Changes in Well-Being. *Journal of Marriage and Family* 74, 1, pp. 1-18.
- NAZIO, T. – SARACENO, C., 2013: Does Cohabitation Lead to Weaker Inter-generational Bonds than Marriage? A Comparison Between Italy and the United Kingdom. *European Sociological Review* 29, 3, pp. 549-564.
- NOCK, S. L., 1995: A Comparison of Marriages and Cohabiting Relationships. *Journal of Family Issues* 16, 1, pp. 53-76.

- PERELLI-HARRIS, B. – LYONS-AMOS, M., 2015: Changes in Partnership Patterns Across the Life Course: An Examination of 14 Countries in Europe and the United States. *Demographic Research* 33, 6, pp. 145-178.
- PERELLI-HARRIS, B. – SANCHEZ GASSEN, N., 2012: How Similar are Cohabitation and Marriage? Legal Approaches to Cohabitation Across Western Europe. *Population and Development Review* 38, 3, pp. 435-467.
- PERELLI-HARRIS, B. – KREYENFELD, M. – SIGLE-RUSHTON, W. – KEIZER, R. – LAPPEGLRD, T. – JASILIONIENE, A. – GIULIO, P. D., 2012: Changes in Union Status During the Transition to Parenthood in Eleven European Countries, 1970s to Early 2000s. *Population Studies* 66, 2, pp. 167-182.
- PIRANI, E. – VIGNOLI, D., 2016: Changes in the Satisfaction of Cohabitors Relative to Spouses Over Time. *Journal of Marriage and Family* 78, 3, pp. 598-609.
- PILINSKÁ, V. a kol., 2005: Demografická charakteristika rodiny na Slovensku. Bratislava: INFOSAT.
- POTANČOKOVÁ, M., 2013: Rodina a životné dráhy mladých dospelých. In: Krivý, V. (ed.): *Ako sa mení slovenská spoločnosť*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, s. 89-127.
- RABUŠIC, L., 2001: Kde ty všechny děti jsou? (Porodnost v sociologické perspektivě). Praha: SLON.
- RABUŠIC, L. – CHROMKOVÁ MANEA, B., 2012: Postoje, hodnoty a demografické chování v České a Slovenské republice v období transformace (1991 – 2008). *Data a výzkum* 6, 1, s. 27-49.
- RAYMO, J. M. – IWASAWA, M. – BUMPASS, L. L., 2009: Cohabitation and Family Formation in Japan. *Demography*, 46, 4, pp. 785-803.
- ROGERS, E. M., 2003: *Diffusion of Innovations*. New York: Free Press.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J., 1994: Nesezdaná soužití. *Populační vývoj ČR 1994*. Praha: PF UK, s. 111-118.
- SEDLÁČEK, J., 1978: Snoubenci v manželských a předmanželských poradnách v ČSR. *Populační zprávy* 1-2.
- SELTZER, J. A., 2000: Families Formed Outside Marriage. *Journal of Marriage and Family* 62, 4, pp. 1247-1268.
- SKINNER, K. B. – BAHR, S. J. – CRANE, D. R. – CALL, V. R. A., 2002: Cohabitation, Marriage, and Remarriage: A Comparison of Relationship Quality Over Time. *Journal of Family Issues* 23, 1, pp. 74-90.
- SMEEDING, T. M. – MOYNIHAN, D. P. – RAINWATER, L., 2004: The Challenge of Family System Changes for Research and Policy. In: Moynihan, D. P. – Smeeding, T. M. – Rainwater, L.: *The Future of the Family*. New York: Russell Sage Foundation, pp. 1-21.
- SMOCK, P. J., 2000: Cohabitation in the United States: An Appraisal of Research Themes, Findings, and Implications. *Annual Review of Sociology* 26, pp. 1-20.
- SOBOTKA, T., 2003: Změny v časování mateřství a pokles plodnosti v České republice v 90. letech. *Demografie* 2, 45, s. 77-87.
- SOBOTKA, T. – TOULEMON, L., 2008: Overview Chapter 4: Changing Family and Partnership Behavior: Common Trends and Persistent Diversity Across Europe. *Demographic Research* 19, 6, pp. 85-138.

- SOONS, J. P.M. – KALMIJN, M., 2009: Is Marriage More than Cohabitation? Well-Being Differences in 30 European Countries. *Journal of Marriage and Family* 71, 5, pp. 1141-1157.
- SURKYN, J. – LESTHAEGHE, R. J., 2004: Values Orientations and the Second Demographic Transition (SDT) in Northern, Western and Southern Europe: An Update. *Demographic Research, Special Collection* 3, 3, pp. 45-86.
- ŠPROCHA, B., 2013: Zmeny v reprodukčnom správaní obyvateľstva Slovenska po roku 1989 (charakteristika demografického vývoja na Slovensku). In: Londák, M. – Michálek, S. a kol.: 20 rokov samostatnej Slovenskej republiky. Jedinečnosť a diskontinuita historického vývoja. Bratislava: VEDA, s. 611-631.
- ŠPROCHA, B., 2014: Reprodukcia rómskeho obyvateľstva na Slovensku a prognóza jeho populačného vývoja. Bratislava: Prognostický ústav SAV, INFOSTAT.
- ŠPROCHA, B., 2015: Transformácia reprodukčného správania a rodinné domácnosti na Slovensku. In: Chorvát, I. – Džambazovič, R. (eds.): Rodina na Slovensku v teórii a vo výskume. Bratislava: Stimul, s. 53-82.
- ŠPROCHA, B., 2015b: Narodení mimo manželstva a plodnosť nevydatých žien na Slovensku. *Demografie* 57, 2, s. 127-143.
- ŠPROCHA, B., 2016: Transformácia sobášnosti slobodných v Českej a Slovenskej republike v prierezovom a kohortnom pohľade. *Demografie* 58, 3, s. 230-248.
- ŠPROCHA, B. – MAJO, J., 2016: Storočie populačného vývoja Slovenska I.: demografické procesy. Bratislava: INFOSTAT, UK, CSPV SAV.
- ŠPROCHA, B. – VAŇO, B. a kol., 2015: Populačný vývoj v Slovenskej republike 2014. Bratislava: INFOSTAT.
- ŠPROCHA, B. – VAŇO, B. – BLEHA, B., 2014: Prognóza vývoja rodín a domácností na Slovensku do roku 2030. Bratislava: INFOSTAT.
- ŠŤASTNÁ, A. – PALONCYOVÁ, J., 2011: První partnerská soužití českých žen a mužů a rostoucí význam kohabitací. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 12, 2, s. 16-29.
- THORNTON, A. – AXINN, W. G. – HILL, D. H., 1992: Reciprocal Effects of Religiosity, Cohabitation, and Marriage. *American Journal of Sociology* 98, 3, pp. 628-651.
- THORNTON, A. – PHILIPPOV, D., 2009: Sweeping Changes in Marriage, Cohabitation and Childbearing in Central and Eastern Europe: New Insights from the Developmental Idealism Frame Work. *European Journal of Population* 25, 2, pp. 123-156.
- TYDLITÁTOVÁ, G., 2011: Pluralizácia rodinných foriem na Slovensku ako predmet demografickej analýzy v regionálnej optike. *Sociológia* 43, 1, s. 28-56.
- TYDLITÁTOVÁ, G., 2015a: Voľba nezosobášeného spolužitia v podmienkach sociálneho a situačného tlaku. *Sociológia* 47, 2, s. 191-216.
- TYDLITÁTOVÁ, G., 2015b: Nezosobášené spolužitia mladej generácie na Slovensku a ich podmieňujúce aspekty. In: Chorvát, I. – Džambazovič, R. (eds.): Rodina na Slovensku v teórii a vo výskume. Bratislava: Stimul, s. 133-154.
- Van de KAA, D. J., 1987: Europe's Second Demographic Transition. *Population Bulletin* 42, 1, pp. 1-59.
- VAŇO, B. a kol., 2001: Obyvateľstvo Slovenska 1945 – 2000. Bratislava: INFOSTAT.

- VOHLÍDALOVÁ, M., 2014: Partnerství a vybrané partnerské tranzice. In: Hašková, H. (ed.): Vlastní cestou? Životní dráhy v pozdně moderní společnosti. Praha: SLON, s. 79-102.
- VÝROST, J., 2011: Rodina a zmena rodových rolí v optike údajov medzinárodného projektu ISSP (International Social Survey Programme). Košice: Spoločenskovedný ústav SAV.
- WIIK, K. A. – KEIZER, R. – LAPPEGARD, T., 2012: Relationship Quality in Marital and Cohabiting Unions Across Europe. *Journal of Marriage and Family* 74, 3, pp. 389-398.
- YU, J. – XIE, Y., 2015: Cohabitation in China: Trends and Determinants. *Population and Development Review* 41, 4, pp. 607-628.